

ДЕО ДРУГИ

ПРВИ ПРОДОР У СРБИЈУ

Успеси у зимским операцијама 1943/1944. отворили су нове могућности Народноослободилачкој војсци Југославије. Немци су у зимским операцијама отворили комуникацијске правце ка јадранској обали, где су очекивали десант англо-америчких трупа, привремено омели концентрацију јаких снага НОВЈ на Дрини и Лиму и опустошили крајеве кроз које су прошле њихове трупе. Међутим, нису озбиљније ослабили наше снаге, па ни 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије, које су се припремале за продор у Србију.¹⁴⁵ Врховни штаб је одлучио да у Србију поново упути једну ударну групу да се у Топлици и Јабланици споји са јединицама Главног штаба Србије, појача их и помогне да се у Србији формирају нове јединице и прошири слободна територија. Та група је формирана 30. јануара од 2. пролетерске и 5. крајишке ударне дивизије, а 20. фебруара Врховни штаб је одлучио да штаб 5. крајишке дивизије руководи обема дивизијама.¹⁹⁶

Пета крајишка дивизија је у то време била прикупљена на просторији Калиновик, Фоча, Горажде, Чајниче, а 2. пролетерска на просторији Рудо, Пљевља, Пријепоље. Пета крајишка дивизија је имала нешто преко 3.000 бораца, а 2. пролетерска око 2.000. У току припрема за продор у Србију обе дивизије су своје тешке рањенике предале 2. ударном корпусу, који их је евакуисао у Италију. Сваки

¹⁹⁵ Зборник, II, 10, док. бр. 174, Директива Врховног команданта НОВ и ПОЈ од 9. X 1943. штабу 2. корпуса о основним задацима 2. корпуса и о перспективи преношења тежишта дејстава НОВЈ V правцу Србије и Македоније.

¹⁹⁶ *Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945*, II, 227.

дан се очекивало да савезници снабдеју дивизије ратним материјалом, па су две чете 4. батаљона 1. крајишке бригаде на Челебићу припремале место за спуштање тог материјала.

У међувремену су вођене само мање борбе. Хладноћа и дубок снег спречавали су нас да предузимамо веће акције. Четврта крајишка бригада, без једног батаљона, напала је ноћу 9/10. фебруара логор једне јединице 369. дивизије на Јабуци и нанела јој губитке од 10 погинулих војника и једног официра и запленила два пушкомитраљеза, 10 пушака, мању количину муниције и 11 коња са седлима. Бригада је од дејства авијације имала једног погинулог и 12 рањених бораца, од којих двојицу теже. Поред тога, на сектору Горажда разоружала је већи број припадника муслиманске милиције и запленила три пушкомитраљеза и око 100 пушака.¹⁹⁷

Дан Црвене армије, 23. фебруар, свечано је прослављен у Фочи. На прослави су учествовали борци свих бригаа, а присуствовали су и грађани Фоче. Са прославе су упућени телеграми Врховном штабу, Националном комитету ослобођења Југославије, штабу 5. ударног корпуса, Народноослободилачком одбору за Босанску крајину, штабу 2. ударног корпуса и штабу 2. пролетерске дивизије, а командант Дивизије је одржао реферат о Црвеној армији. Тих дана се у Бригади много радило и у партијско-политичком и војно-стручном погледу. Нарочито су били активни скојевци. У батаљонима су се први пут појавиле цепне новине, умножаване на шапирографу. Тада је умножен и први број листа омладине 4. бригаде »Ми млади«. У Фочи су борци 4. крајишке бригаде дали и једну јавну приредбу, којој је присуствовало и грађанство. Оно што је борце највише одушевило била је пошта која је стигла из Босанске крајине и могућност да се писмима јаве својима кући. Радило се и на описмењавању бораца. У Бригади је било 70 неписмених. Они су били обавезни да похађају аналфбетске течајеве, сваки у свом батаљону. У штабу Бригаде је у то време одржаван нижи војни течај за командире

197 М. Морача, «. д., 1180, 182, 183.

водова и чета, који је завршило педесетак старешина. Одржан је и петнаестодневни политички течај за водне делегате и комесаре чета.¹⁹⁸

ФОРСИРАЊЕ ЛИМА И НАПАД НА ПРИБОЈ

Пошто је време пролазило а од савезника није стизала помоћ, дивизије су кренуле у Србију.

Први покушај 2. пролетерске дивизије 9. марта да форсира Лим није успео. Места на којима је покушала да пређе реку била су откривена и добро брањена, а њене јединице нису имале ни један чамац. Пребацивање првих дивизијских делова помоћу направљеног сплава није успело. Сутрадан, око 12 часова, непријатељ је прешао на леву обалу Лима, с циљем да 2. дивизију што даље одбаци од реке. Због тога је 5. дивизија убрзала покрет из рејона Фоче.

Штаб Дивизије је 13. марта одлучио да код села Сетихова из покрета форсира Лим и тако и јединицама 2. пролетерске дивизије омогући да га пређу.

Прва крајишка бригада, опремљена са пет чамаца, добила је задатак да ноћу 14/15. марта форсира Лим у рејону села Сетихова, обезбеди мостобран осталим јединицама, а потом заузме село Раванце; 4. бригада је требало да форсира Лим за 1. бригадом и заузме села Оскорушу и Цикоте, а 10. бригада, заједно са дивизијском болницом и кохмором, да пређе Лим иза 4. бригаде.

Друга пролетерска дивизија, на правцу према Рудом и Прибоју, требало је да веже непријатељске снаге и помогне прелаз 5. дивизије.)^{ав}

Пета крајишка дивизија се 12. марта налазила у следећем распореду: 1. бригада у Чајничу, 4. бригада у Козаревини, а 10. бригада, са дивизијском болницом и кохмором, у Фочи. Припреме за форсирање извршене су 13. и 14. марта. Предвече, 14. марта, преко села Заборка и Дубца бригаде су избиле на Лим код села Сетихова, а у току ноћи 1. бригада је с два дрвена и три гумена чамца на весла форсирала реку, разбила мању групу четника и, 15. марта

198 А. Хозић, *н. д.*, 118.

199 АВИИ, к. 733, рег. бр. 3-5, Операцијски дневник штаба 5. НОУ дивизије за март 1944.

до 12 часова, пребацила на десну обалу све своје јединице. У току пребацивања један дрвени чамац се преврнуо, те га је вода однела, а један гумени чамац се пробушио. Пошто је заузела села Бишчевиће, Паст и Раванце, омогућила је и осталим јединицама Дивизије да се пребацие.

До увече, 15. марта, пребачена су два батаљона 4. крајишке бригаде и у 20 часова упућена правцем Рудо—Цикоте—Оскоруша да што пре заузму поменута села и омогуће 2. пролетерској дивизији да се пребаци преко моста у Рудом. Пребацивање 4. крајишке бригаде и штапских делова Дивизије завршено је ноћу 15/16. марта.

Петнаестог марта пребацивање је текло брже, јер смо ујутру тога дана направили »брод« (кереп) од челичног ужета и котурача које смо понели из Фоче.

Сутрадан, до пада мрака, цела 5. дивизија се пребацила на десну обалу Лима; њене предње јединице су овладале линијом Будимље—Бијело Брдо—Оскоруша—Миоче.²⁰⁰ Преко моста у Рудом, који је био порушен, али тако да се преко њега могло прећи кад се поставе даске, пребачене су 3. српска и 4. црногорска бригада 2. пролетерске дивизије, које су имале задатак да обезбеде правце према комуникацијама Ужице—Вишеград и Добрун—Прибој, док је 2. пролетерска бригада остала на левој обали Лима да сачека делегата Врховног штаба и обезбеди мостобран у Рудом.²⁰¹ За успешно форсирање Лима Врховни штаб је похвалио 5. крајишку дивизију.

Прелаз 2. и 5. дивизије преко Лима регистровани су и квислиншки и четнички штабови. Тако се, на пример, у Билтену Команде Српске државне страже (СДС) бр. 78 од 18. марта 1944, између осталог, каже:

»15. о. м. — партизани су прешли Лим и заузели Рудо, а 16. о. м. у 12 часова извршили други продор на десну обалу Лима, код Миоча, и у две колоне кренули ка селима Бијело Брдо и Штрици ... Вишеградска четничка бригада и Дрински четнички корпус повлаче се под борбом у правцу Вардишта и Добруна. Одреди мајора Павла Буришића

200 Исто, к. 787А, рег. бр. 24-6, Операцијски дневник штаба 1. крајишке бригаде; к. 789А, рег. бр. 15-6, Операцијски дневник штаба 4. крајишке бригаде; к. 788А, рег. бр. 1-5, Операцијски дневник штаба 10. крајишке бригаде; М. Морача, *н. д.*, 189, 190

201 Исто, к. 734, рег. бр. 1-5, Живот и рад 2. пролетерске дивизије у 1944. год. (препис).

•• повлаче се ка Рачи. Добровољци држе Прибој. Златиборски четнички корпус посео је 16. о. м. с. Брезовац и упутио помоћ Буришићу у Рачу. У Санаку је наређена евакуација становништва да не би било мобилисано од партизана. Све наведене јединице и Дринска бригада Посавских четника водиле су борбе са комунистима код Штрбца и Бијелог Брда. Резултат ових борби непознат је.«²⁰²»

Прогонећи четнике, 4. крајишка бригада је 17. марта избила на линију Миоче—Оскоруша. Од дејства непријатељске артиљерије из Прибоја имала је два погинула и осам рањених. Одатле је, према задатку добијеном од штаба Дивизије, ноћу 17/18. марта имала да нападне и заузме Прибој. Истовремено је и 2. пролетерској бригади било наређено да са леве обале Лима са два батаљона садејствује 4. бригади у том нападу.

Штаб 4. крајишке бригаде је одлучио да са два батаљона форсира реку Увац и, преко Рабренова брда, избије у рејон Ључе и села Зунића и — са савероисточне стране нападне — Прибој, а са једним батаљоном, преко села Бјелушина и Цигле, избије у рејон Црног врха (к. 1154) и — са севера и североистока — обезбеди батаљоне који нападају на град. Један батаљон је задржан у бригадној резерви, која се кретала десном обалом Лима. Штаб 2. пролетерске бригаде је одлучио да нападне Прибој једним батаљоном правцем Касидо—Бич-планина, а другим правцем село Мокроноге.

Непријатељ је на прилазима Прибоју држао села Циглу, Рачу и Црнузе и Рабреново брдо (к. 859), Црни врх (к. 989 и 1142) и Осовник,²⁰³ а у самом Прибоју и непосредној околини налазили су се 1. и 2. батаљон 5. пука Српског добровољачког корпуса (1400 људи), четничка Јуришна бригада под командом Павла Буришића (350 људи), четничка Прибојска бригада (200 људи), четнички Прибојски одред (1120 људи) и прибојска муслиманска фашистичка милиција (260 људи), а око села Бање (4 км југоисточно од При-

²⁰² Цитирано према монографији: П. Вишњић, *Продор Друге и Пете дивизије у Србију 1944*, Београд 1968, 48.

²⁰³ АВИИ, к. 782, рег. бр. 1-4, Извештај штаба 4. крајишке бригаде од 17. III Ш44. штабу 5. НОУ дивизије о положају Бригаде и распореду непријатељских снага.

боја) 1. милешевска и Нововарошка четничка бригада и 46 немачких војника са два топа 75 мм и седам камиона.²⁰⁴

Напад је почео 17. марта око 21 час. Први батаљон, који је наступао правцем Бијелушине—Цигла, сукобио се са првим непријатељским деловима на Крмељашу (к. 835) и у првом налету га заузео, а затим, после оштре борбе, и село Циглу и Вуч-косу (к. 647). Четници су се повукли на леву обалу Увца, па су борбе настављене према Црном врху. Око 1 час, 18. марта, батаљон је избио у рејон Црног врха и, око 2 часа, овладао котима 1142 и 989 и тако угрозио посаду Прибоја.

Док је 1. батаљон наступао према Црном врху, 2. и 3. батаљон су водили борбу за друмски мост у селу Увцу, који је бранила Јуришна бригада Павла Буришића. Ова два батаљона су неколико пута покушавала да форсирају Увац и заузму мост, али су били одбијени, јер је непријатељ убитачном ватром просто брисао све испред својих положаја. Тек кад је чуо ватру у рејону Црног врха, почео се извлачити према Рабреновом брду, те су 2. и 3. батаљон 18. марта око 3 часа заузели мост и прешли на леву страну Увца. Повлачење четника се затим убрзо претворило у бекство, па су оба батаљона без нарочитог отпора заузела Рабреново брдо и села Рабреновац и Борјанце и одатле упала у Прибој. Истовремено су пристизали бригадна резерва, која је наступала десном обалом Лима, и батаљони 2. пролетерске бригаде, који су нападали са леве обале Лима. Непријатељ је у таквој ситуацији морао напустити град, у који је 4. бригада ушла 18. марта у 4 часа. Два батаљона су посела положаје од села Кутловца до Црног врха, а остале јединице су задржане у граду ради евакуације заплењеног материјала. У међувремену су два батаљона 2. пролетерске бригаде на левој обали Лима заузела села Касидол, Црнузе и Читлук и тако помогли 4. бригади да овлада Прибојем.

Разбијене батаљоне Српског добровољачког корпуса (СДК), четнике и муслиманску милицију прихватили су

204 Исто, к. 789А, рег. бр. 1-6. Између четника Д. Михаиловића и немачког главног командовања на Југоистоку закључен је у то време још један споразум о заједничкој борби против 2. и 5. дивизије. Немци су се обавезали да ће четнике снабдевати оружјем, муницијом и санитарским материјалом. У споразуму са Немцима четници су у фебруару 1944. наредили општу мобилизацију у Србији свих обвезника од 17 до 40 година. (М. Морача, *н. д.*, 196).

Немци код села Бање и, заједно са 1. милешевском и Нововарошком бригадом, 18. марта предузели противнапад на Прибој. Борбе су почеле већ око 8 часова и биле су врло жестоке. Непријатељ је заузео село Кутловац и продро до самог града. Тада је штаб Бригаде увео у борбу и два батаљона који су се налазили у Прибоју и, у жестоком противнападу, разбио непријатеља и одбацио га према Пријеполу, а затим поново, са два батаљона, посео село Кутловац и Црни врх, са предњим деловима на линији Ман. Бања—Учљивица.²⁰⁵

Немци су, међутим, били упорни. Они су 19. марта на овај правац пребацили један батаљон 2. пука »Бранденбург«, ојачан тенковима и артиљеријом, и свим снагама — око 3.000 људи — поново око 5 часова напали Прибој. У првом налету су заузели Ман. Бању и Учљивицу, после чега су се развиле жестоке борбе око Кутловца и Црног врха, који су неколико пута прелазили из руку у руке, све док их непријатељ око 11 часова није коначно заузео. Уз подршку тенкова и артиљерије продужио је наступање, услед чега је 4. крајишка бригада морала напустити Прибој и повући се на Ључу и Рабреново брдо. Око 13 часова непријатељске снаге су ушле у Прибој, а око 15 часова су овладале и Рабреновим брдом и избиле на леву обалу Увца. Бригада се са три батаљона повукла у село Штрпце, а њен 4. батаљон је посео линију Књегиња—Увац.

У овим борбама непријатељ је имао већи број мртвих и рањених. Заробили смо 26 припадника СДС, а запленили пет пушкомитраљеза, 80 пушака, 8.000 метака, 200 мина за минобацаче, 200 пари ципела, 50 пари одеће и нешто ратне опреме. Четврта крајишка бригада је имала четири погинула и 18 рањених бораца и руководилаца, од којих шесторицу теже.²⁰⁶

Непријатељ се 20. марта задржао на достигнутој линији и није био активан, а 21. марта, око 4 часа, прешао је на десну обалу Увца и изненадио 4. батаљон 4. крајишке бригаде на коти 532, у селу Књегињи. Батаљон се без борбе повукао, о чему није обавестио штаб Бригаде, па су Немци око 5 часова избиле у село Штрпце и са тенковима напали заштитницу штаба Бригаде, те се штаб Бригаде под борбом

²⁰⁵ АВИИ, к. 789А, рег. бр. 15-6.

²⁰⁶ Исто; М. Морача, *н. д.*, 192.

морао извучити на косе западно од овог села. Кад су у борбу ступили 1, 2. и 3. батаљон, развила се борба на линији Штрпци—Бијело Брдо. Непријатељ је био надмоћнији — око 2.000 Немаца, добровољаца (љотићеваца) и четника, ојачаних артиљеријом и тенковима — те је ангажована и 2. пролетерска бригада. Борбе су трајале до 16 часова, када је непријатељ одбачен на леву обалу Увца. Наше јединице су се задржале на линији Оскоруша—Штрпци—Цигла (триг. 918)—Крмељаш (к. 855). Непријатељ је имао тридесетак погинулих и рањених, али су и наше јединице претрпеле губитке: 4. крајишка бригада 5 погинулих и 19 рањених, а 2. пролетерска бригада — 7 погинулих и 13 рањених.²⁰⁷

После преласка ЈТима требало је да 2. и 5. дивизија пређу Ибар и продру у Топлицу и Јабланицу и тамо појачају снаге Народноослободилачке војске. Да би борце и старешине 2. и 5. дивизије обавестио о стању у Србији, Покрајински комитет КПЈ за Србију је 25. марта послао писмо члановима Партије и СКОЈ-а 5. ударне и 2. пролетерске дивизије, у коме је, између осталог, рекао:

»... Исто тако повољни услови за развој народноослободилачке борбе постоје и у Србији. Од јесени 1941. г. па до данас, тј. од изласка главних партизанских снага из Србије па до уласка 2. и 5. дивизије у Србију, народноослободилачка борба у Србији није престајала упркос тешким условима и великом терору коме је био подвргнут српски народ. Данас у Србији постоје два главна центра ослободилачке борбе, Шумадија и Јабланица — Црна Трава, поред других мањих центара. У Шумадији се боре око самог Аранђеловца Шумадијски одред, а у Космају Космајски. На југу Србије постоје, поред више одреда (Јасстребац, Радан, Кукавица, Црна Трава, Пчиња), и 4 бригаде (то су 1, 2, 3. и 4. јужноморавска бригада). Даље, одреди постоје око Озрена и Сврљишких планина, у Тимочкој крајини (Бољевац, Неготин) и у пожаревачком округу. Те наше снаге нису биле довољне да покрију све територије Србије и да разбију окупатора и његове слуге, недићевце и дражиновце, те су читави окрузи скоро од јесени 1941. г. били без присуства партизана (Ивањица, Ужице, Ваљево, Шабац, Краљево, Јагодина и др.)«

207 М. Морача, *н.д.*, 193, 194.

И даље:

»Сада су у Србији главне окупаторске трупе бугарска окупаторска војска, док су немачке трупе углавном полицијско-реквизиторске, а остале се задржавају у Србији само у пролазу, за обучавање и прехрањивање. Поред тога, постоји нешто белогардејаца у немачким униформама. Главни ослонац окупаторима у Србији су недићевци и четници Драже Михаиловића, а њихова »војска« се састоји од малог броја професионалних зликоваца и већине присилно мобилисаних, углавном сељака.«²⁰⁸®

БОРБЕ У ДОЛИНИ ИБРА

Интензитет борби и пристизање нових снага указивали су на намеру непријатеља да 2. и 5. дивизију што дуже задржи уз десну обалу Лима, како би стигао да концентрише своје снаге.

Међутим, штаб Ударне групе дивизија је 21. марта наредио јединицама да продуже покрет, те се 5. крајишка дивизија 22. марта пребацила на просторију Љубиш, Борова глава, Брезовац, а 2. пролетерска дивизија у рејон села Доње и Горње Јабланице и Доброселице. Истим наређењем је предвиђен и покрет за 23. март: 5. крајишке дивизије на просторију Доброселица, Сеништа, превој Владаје и у рејон села Сирогојна и Гостиља,²⁰⁹ а 2. пролетерске дивизије на просторију Драглица, Негбина, Кућани, Бураћа, Ојковица.

Обе дивизије су 22. марта извршиле покрет. Прва крајишка бригада је правцем Борова глава—Шанац (к. 1284)—к. 1281 избила у село Горњи Љубиш. У том селу је задржала болницу и 4. батаљон, а са осталим јединицама се спустила у село Љубиш — да затвори правац према

208 Цитирано по А. Хозићу, *н. д.*, 122, 123.

209 Зборник, I, 7, док. бр. 39, Наређење штаба 5. НОУ дивизије од 21. III 1944. штабу 2. пролетерске дивизије и штабовима 1, 4. и 10. крајишке бригаде за марш на просторију Доброселица, Г. и Д. Јабланица, Борова глава, Негбина, Ојковица, Сирогојно и напад на четнике у Љубишу.

Ужицу;²¹⁰ 10. крајишка бригада се кретала правцем Рибница—к. 1150—к. 1132—Борова глава—Драглица—Секишта; 4. крајишка бригада се задржала на положајима Крмељаш, Плећ, Голеш да штити 2. и 5. дивизију од евентуалног напада са тог правца.²¹¹

Друга пролетерска дивизија се такође пребацила на просторију која јој је била одређена: Горња Јабланица, северни засеоци села Доброселице.²¹² Непријатељ је, наступајући од села Штрбаца према селу Бијелом Брду, снаж-
» ном артиљеријском ватром тукао 2. пролетерску бригаду а, истовремено, и положаје 4. крајишке бригаде Голеш и Плећ.²¹³ Све јединице су заноћиле 22/23. марта на достигнутој просторији и прикупљале податке о непријатељу, који је на просторију Ужице, Чачак, Краљево довлачио своје резерве.

Немци су на тај простор пребацили и бугарске окупационе јединице: у Ужице 1. дивизион бугарског 1. артиљеријског пука, 1. батаљон 70. пешадијског пука, 25. батаљон тешких митраљеза и 3. дивизион 1. артиљеријског пука; у Пожегу 1. и 19. батерију 1. артиљеријског пука, једанаест чета 69. пешадијског пука; у село Кремну 8. батерију 1. артиљеријског пука и 2. батаљон 122. пешадијског пука; на Палисад 24. батаљон тешких митраљеза.

У селу Мионици налазио се 1. батаљон 1. пука Српског добровољачког корпуса. Наређено је и груписање четничке

210 У Ужицу су се налазили један бугарски батаљон са нешто Немаца, око 300 припадника Српске државне страже и једна батерија брдских топова; у Чајетини и на Палисаду — око два бугарска батаљона и мање јединице Српске државне страже; у Пожеги — један бугарски батаљон; у Новој Вароши — око 60 четника из 2. милешевског корпуса; у селу Радоињи, на левој обали Увца, — Пожешка бригада; у рејону Кокиног Брода — четничка Ариљска бригада. Према обавештењима које је примио штаб 1. крајишке бригаде, четничке снаге испред 2. и 5. дивизије повукле су се на просторију Љубиш, Гостиљ, Трнава (јужно од Ужица), да би са комуникације Ужице — Кокин Брод спречиле даљи продор наших снага према Ибру. (П. Вишњић, *н.* 62).

211 АВИИ, к. 788А, рег. бр. 1-6; к. 789А, рег. бр. 15-16.

212 Исто, к. 734, рег. бр. 1-5.

213 Исто, к. 736, рег. бр. 11-4, Операцијеки дневник штаба 2. пролетерске бригаде.

Церско-мајевичке групе корпуса: 1. корпуса у селу Плужац, 2. корпуса у селу Комарићу, а 3. корпуса у селу Коњуши.²¹⁴

Ударна група дивизија је 23. марта по хладном времену и међави наставила покрет. Пета дивизија до линије Сирогојно—Црни врх (к. 1208), са које је затворила правце према Ужицу и *Кокином Броду*. Четврта крајишка бригада је предвече 22. марта напустила положај Крмељаш—Плећ—Голеш и повукла се у село Горњу Јабланицу, а 23. марта продужила локрет правцем Стубно—Доброселица—Борова глава и затворила правац према Ужицу.

Јединице 2. пролетерске дивизије су се пребациле на просторију Бураћа, Негбине, Драглица, око 17 часова прешле реку Увац и напале Кокин Брод, у коме се налазила Летећа бригада четничког Пожешког корпуса и, после краће борбе, одбациле је ка селу Амзићима, источно од Нове Вароши.

Према подацима са којима је располагао штаб Ударне групе дивизија, непријатељ је и даље груписао снаге на правцима наступања 2. и 5. дивизије: у селу Јасенову, североисточно од Нове Вароши, Моравичку бригаду четничког Јаворског корпуса; у селу Рожанству, 16 км јужно од Ужица, око 400 припадника Српског добровољачког корпуса; у селу Ојковици и Трудову, североисточно од Нове Вароши, четнички 2. равногорски корпус.²¹⁵ Примећени су и покрети немачких, бугарских и квислиншких снага: две бугарске чете налазиле су се на реци Црном Рзаву и у селу Рибници, један одред Српске државне страже се груписао у селу Семегњеву, а положаје дуж комуникације Ужице—Пожега—Ариље посео је 2. пук Српског добровољачког корпуса,²¹⁶ о чему штаб Ударне групе дивизија није имао података.

214 Исто, Ча, к. 77, рег. бр. 46-2, Заповест штаба четничке Церско-мајевичке групе корпуса од 22. III 1944.

215 Зборник, I, 7, док. бр. 44, Наредбе штаба 5. НОУ дивизије од 23. III 1944. штабу 2. пролетерске дивизије за размештај на просторији Мена, Будожела, Комадине, Парезане; док. бр. 45, Наредбе штаба 5. НОУ дивизије од 23. III 1944. штабовима бригада за прелаз комуникације Ариље—Ивањица—Сјеница и размештај на просторији Градац, Плочник, Брусник, Коритник; АВИИ, к. 733, рег. бр. 5-2, Наредбе штаба 5. НОУ дивизије од 23. III 1944. штабу 2. пролетерске дивизије да изврши покрет до просторије Косовица, Будожела, Парезани.

216 АВИИ, Ча, к. 127, рег. бр. 11-5, Извештај четничког официра за везу при штабу немачких јединица у Ужицу од 24. III 1944.

Штаб Ударне групе дивизија је 23. марта наредио да дивизије продуже покрет према Ибру: 2. пролетерска дивизија да се 24. и 25. марта пребаци на просторију Парезане, Косовица, Комадине, Мана, Будожела, а 5. крајишка дивизија преко села Штиткова, Трудова, Ојковице и Добраче на просторију Равна Гора, Глећица.²¹⁷

Штаб 2. корпуса, да би помогао Ударној групи да изврши задатак, наредио је да 4. бригада 37. дивизије врши притисак према Прибоју, Пљеваљски НОП одред према Пљевљима, а 3. пролетерска бригада према Пријепољу.

Ради обмане непријатеља о даљим покретима и намерама 5. и 2. дивизије, штаб Ударне групе је 1. крајишку бригаду упутио северно од Ивањице, у бивши драгачевски срез, да 25. марта код села Прилика пређе комуникацију Ариље—Ивањица и реку Моравицу и, преко села Радаљева и Вијенца (к. 855), избије на просторију Осоница, Доње и Горње Рзиње, а 26. марта да, преко села Доброг Дола, Врмбаје, Придворице, Плочника и Остатије, избије на просторију Брусник, Градац.²¹⁸

Осталим бригадама 5. дивизије је наређено: 4. крајицкој да се до 25. марта преко комуникације Ивањица—Сјеница пребаци на просторију Равна Гора, Старо Село, Ровине; 10. крајишкој бригади да 24. марта изврши покрет до просторије Трудово, Штитково, а 25. марта да заноћи на просторији Подковиље, Глећица, Бојовићи.

Штаб 2. пролетерске дивизије наредио је својим бригадама да се 24. марта помере на просторију Кушићи, Опаљеник, Маскова и затворе правце према Сјеници и Ивањици.²¹⁹

Чим су 2. и 5. дивизија избиле у близину Ужица и Пожеге, непријатељ је предузео мере да заштити ове гарнизоне. У Ужицу је 23. марта у штабу бугарске 24. дивизије одржана конференција са командантима потчињених пукова.²²⁰ Одлучено је да се четницима додели по 80 метака

217 Исто, фонд НОБ, к. К81, рег. бр. 34-1.

218 Исто, рег. бр. 31-1, Наређење штаба 5. НОУ дивизије од 23. III 1944. године.

219 Зборник, I, 7, док. бр. 46, Наређење штаба 2. пролетерске дивизије од 23. III 1944. штабовима бригада за марш на просторију Кушићи, Деретин, Москова и прикупљање података о непријатељским снагама у Ивањици, Сјеници и на Голији.

220 АВИИ, Ча, к. 127, рег. бр. 11-5.

на пушку и по 500 метака на аутоматско оруђе, а штаб бугарске 24. дивизије је наредио потчињеним јединицама, као и јединицама Српске државне страже, да продор 2. и 5. дивизије према Ужицу, Пожеги и Чачку спрече на линији Мокра Гора—Шљивовица—Рожанство—Ариље—Ивањица—КохМадине и да, кад се за то укаже прилика, пређу у противнапад према југозападу и југу.²²¹

Непријатељске снаге на дан 23. марта 1944. на правцу наступања 5. крајишке и 2. пролетерске дивизије биле су у следећем распореду:

Група »А«: — бугарске снаге — 64. пешадијски пук (без два батаљона), 2. чета 122. батаљона, 3. чета 61. батаљона, 14. вод 1. товарне батерије (два оруђа), 8. вод 1. хаубичке батерије и један батаљон Српске државне страже — у селу Рожанству, око 20 км јужно од Ужица, са задатком да на линији Мокра Гора—Шљивовица—Палисад—Рожанство—Велики Рзав не дозволи продор према Ужицу и Пожеги и да, истовремено, напада према југу и југоистоку.

Група »Б«: — бугарске јединице — 61. пешадијски батаљон (без две чете), 2. чета 59. батаљона, 3. чета 122. батаљона, 25. батаљон т^ашких митраљеза, 4. батерија 1. артиљеријског дивизиона, 10. и 11. вод 1. товарне батерије, 1. и 5. вод 1. возарске батерије на линији Велики Рзав (искључно)—Ариље—долина Моравице—Ивањица—*Комадине*, са задатком да спречава продор 5. и 2. дивизије.

У дивизијској резерви, у рејону Ужице, Пожега, налазиле су се бугарске јединице: 1. и 2. чета 70. пешадијског батаљона, 2. чета 63. батаљона, дивизијска ловачка чета, 1. ескадрон 24. коњичког дивизиона, 5. батерија 1. артиљеријског дивизиона, 12. и 19. вод 1. товарне батерије и 1. вод 1. хаубичке батерије.²²²

Из рејона Нове Вароши и Кокиног Брода наступао је нехмачки 2. пук »Бранденбург«, с циљем да нападне наше снаге у рејону Негбина, Бурађа, Љубиш.

²²¹ Исто, Буг. архива, к. 6, Б 14-4, Заповест штаба бугарске 24. дивизије од 23. III 1944.

²²² П. Вишњић, *н. д.*, 70, 71.

Други пук Српског добровољачког корпуса, на просторији Пожега, Ариље, Роге и 4. пук тог корпуса, пребачен железницом из Смедеревске Паланке у Краљево (1. батаљон) и Чачак (2. батаљон). били су у резерви Војног запошљеника Србије.²²³

Са конференције у Ужицу послат је захтев четничкој Врховној команди да 1. и 2. рачанску и Црногорску бригаду одмах упуте да са линије Рожанство—Сирогојно затворе правац према западу.

Прва крајишка бригада се 24. марта у току покрета у селу Висока сукобила са мањом четничком групом и протерала је према селу Брекову и комуникацији Ариље—Ивањица. Кад је затим покушала да пређе ту комуникацију, наишла је на јак отпор Бугара и делова Српског добровољачког корпуса, те је, претрпевши губитке од девет погинулих и 11 рањених, одустала од преласка комуникације и повукла се у село Шареник;²²⁴ 10. крајишка бригада је 24. марта стигла на просторију Доње Трудово, Штитково, а 25. марта на просторију Подковиље, Бојовићи, истурила обезбеђење према Голији и успоставила везу са 2. пролетерском бригадом у селу Лепосавићима; 4. крајишка бригада, која је била у заштитници Групе дивизија, стигла је 24. марта на просторију Ојковица, Брћани, а 25. марта на просторију Трудово, Штитково, Доња Тисовица, Равна Гора и затворила правце према Ужицу и Новој Вароши.¹⁻⁵

Друга пролетерска дивизија је одбацила четнике према Увцу и планини Јавору и разместила се на просторију Сивчина, Опаљеник, Кушићи и затворила правце према Ивањици и Јавору, а 25. марта је наставила покрет и раз-

²²³ Батаљони су имали по 715 војника и официра. Осим пушака свака чета је имала по 12 пушкомитраљеза и по један лакни баљач. Батаљон је имао четири минобаљача и пет тешких митраљеза. (П. Впшњћ, *н. д.*, 71).

²²⁴ АВИИ, к. 787А, рег. бр. 24-6, Операцијски дневник штаба 1. крајишке бригаде; Ча, к. 22, рег. бр. 28-3, Извештај среског команданта у Гучи од 26. III 1944.

²²⁵ Исто, к. 783А, рег. бр. 1-1; к. 789А, рег. бр. 15-6; 788А, рег. бр. 1-6.

местила се на просторији Парезане, Куменица, Косовица, Комадине, Будожел и затворила правце према Ивањици и Добром Долу.²²⁶

Ови покрети су извршени у тешким условима, по међави и олуји. Људство је било исцрпљено, нарочито 4. крајишка бригада, која је носила тешке рањенике, и своје и 1. крајишке бригаде. Услед рана и тешких услова на маршу на носилима су умрла два борца.

Обавештајна служба непријатеља је била врло активна и успешно је прикупљала податке о намерама и покретима Групе дивизија. Немци су ухватили и дешифровали неке депеше штаба Групе дивизија, па су, на основу података из тих депеша, груписали своје снаге и усмеравали њихова дејства.²²⁷ Упоредо са померањем наших снага, непријатељ је померао своје. Тако се 25. марта 2. пук Српског добровољачког корпуса из Ужица и Пожеге пребацио у село Лису, код Ивањице; истог дана у Ивањицу су стигли командант Српске државне страже из Ужица и командант Округног граничног одреда са 70 људи, а у Ивањици су се већ налазили један батаљон бугарске 24. дивизије и једна гранична чета.²²⁸ Од четничких снага требало је да се прикупе 1. и 2. пожешка и Ариљска бригада; Црногорска бригада је била непосредно потчињена четничкој Врховној команди,²²⁹ док су се у позадини наших јединица, на комуникацији Ужице—Кокин Брод, груписали четнички Златиборски корпус и јединице Српског добровољачког корпуса.²³⁰

После краћег одмора и припрема 2. и 5. дивизија су 27. марта продужиле покрет према реци Студеници, на просторију Деспотовица, Придворица, Чечина. Прва крајишка бригада се по подне 28. марта разместила у рејону села Усиља, Абулића и Плочника, 10. крајишка бригада у рејону села Цртења и Ратара, а 4. крајишка бригада у рејону

226 Исто, к. 734, рег. бр. 1-5; к. 736, рег. бр. 11-4; к. 723, рег. бр. 28-1. Заповест штаба 2. пролетерске дивизије од 24. III 1944.

227 М. Морача, *н. д.*, 197.

228 АВИИ, к. 29, рег. бр. 35-3, Извештај окружног начелника V Ужнцу, Пов. бр. 273 од 1. IV 1944.

229 Исто, Ча, к. 127, рег. бр. 7-11, Наређење команданта четничких пожешких бригада од 25. III 1944. команданту Пожешке бригаде за прикупљање људства за борбу против јединица НОВ.

230 Више о овоме види: П. Вишњић, *н. д.*, 75, 76.

села Беле Стене.²³¹ Све бригаде су поставиле борбена обезбеђења према Ибру, Голији и Ивањици, а извиђачка одељења су прикупљала податке о непријатељу.

Покрет према реци Студеници је био веома напоран. Снег је био дубок, што је јако отежавало покрет, а јединице су биле оптерећене болницом. Неке су, као 4. пролетерска бригада 2. дивизије, водиле борбе са непријатељем који је од Ивањице покушао да омете покрет наших снага према Студеници.²³²

Чим је Ударна група дивизија избила у долину Ибра, генерал Ханс Фелбер, немачки командант Југоистока, одлучио је да је уништи. На Ибру, на фронту од Ушћа до Рашке, он је груписао следеће снаге: 1. батаљон 4. пука и 2. батаљон 2. пука Српског добровољачког корпуса, немачки 696. моторизовани батаљон пољске жаидармерије, 3. и 7. батаљон немачког 2. полицијског пука, 2. батаљон 3. полицијског пука, две чете 297. пешадијске дивизије, 61. пешадијски пук бугарске 24. дивизије, 3. батаљон 3. пука и делове 4. пука Руског заштитног корпуса, један батаљон и Трнавски и Жички одред и Краљевачку окружну чету Српске државне страже, око 10 тенкова тенковске чете 5. СС полицијског пука и два немачка оклопна воза (205 и 301), који су обезбеђивали железничку пругу.

Бугарски 61. пук је од Ивањице према Ушћу вршио притисак у леђа Ударне групе, а 3. батаљон 61. пука је 30. марта упућен из Краљева у Ушће, у састав Борбене групе »Шредер«.

Као што се види, фронт од Ушћа до Рашке бранило је око 16 пешадијских батаљона, 80 минобацача, 40 артиљеријских оруђа, 10 тенкова и два оклопна воза, укупно око 12.000 војника, без четничких јединица. Непријатељ је могао ангажовати и снаге из суседних гарнизона у Чачку, Краљеву, Александровцу, Рашкој и дугој Пољани.

За одбрану долине Ибра било је ангажовано и десетак хиљада четника. Дринском, Златиборском, Јаворском, Пожешком и 2. милешевском корпусу, Јуришној бригади

²³¹ АВИИ, к. 787А, рег. бр. 1-8; к. 788А, рег. бр. 1-5; к. 789А, рег. бр. 15-6.

²³² М. Морача, *н. д.*, 198. Припремама за одбрану долине Ибра руководио је штаб немачке 2. оклопне армије, који се налазио у Јошаничкој Бањи. Начелник поменутог штаба налазио се у Ушћу.

Лавла Буришића и 1. драгачевској бригади је наређено да најенергичније нападају »комунисте«; командантима корпуса у Србији — да одмах мобилишу све јединице и припреме се за евентуалне покрете ван својих територија, а команданту Горске гарде и команданту 2. шумадијског корпуса — да одмах припреме за покрет летеће јединице од по 500 наоружаних четника. Расинском корпусу је наређено да крене ка Ибру ради дејства између планина Желјина и Копаоника, а 2. косовском јуришном корпусу да се пребаци према Ибру ради дејства од Рашке.²³³

У рејон прикупљања Деспотовица, Чечина 2. и 5. дивизија су избиле 28. марта и почеле припреме за форсирање Ибра. Око 11 часова штаб Ударне групе је одржао састанак са штабовима бригада, на коме је саопштио своју одлуку о форсирању Ибра и одредио одсеке на којима ће дивизије форсирати реку, а потом продужити дејства ка Копаонику, у духу идеје Врховног штаба за продор у Топлицу и Јабланицу. Било је предвиђено да 2. пролетерска дивизија форсира Ибар на одсеку Пусто Поље, Баре, а 5. крајишка дивизија на одсеку Баре, Бела Стена. Форсирање је требало извршити ноћу 30/31. марта.²³⁴

Пошто штаб Ударне групе није располагао са довољно података о непријатељу, упутио је из 5. дивизије две извиђачке групе — једну према Ушћу, а другу према Рашкој. Како се 29. марта време разведрило, непријатељска авијација је постала активнија — извиђала је и митраљирала наше јединице. Због тога је штаб Ударне групе паредио јединицама да се Ибру приближе ноћу 29/30. марта: 2. пролетерска дивизија на просторију Коријени, Дражинићи, Пајевићи, Брезова, да разбије остатке Јаворског четничког корпуса у селу Рудном и спречи њихово повлачење према Ибру, а 5. крајишка дивизија на просторију Рудно, Гладнице, Горњи Градац.²³⁵

Непријатељска авијација је била активна и настојала да открије покрете наших јединица и груписање 2. и 5.

233 И. Вишњић, *н. д.*, 82—99.

234 М. Морача, *н. д.*, 198, Ш9.

235 Зборник, I, 7, док. бр. 59, Наређење штаба 2. пролетерске дивизије од 29. III 1944. штабовима бригада за марш на просторију Брзовик, Долац, Боровци, Камењани и обезбеђење према Ушћу; док. бр. 58, Наређење штаба 5. НОУ дивизије од 29. III 1944. штабовима бригада за напад на комуникацију Рашка—Ушће.

дивизије, а пешадијске јединице су кренуле ка Ударној групи из више праваца: Комбиновани бугарски 61. пук је наступао правцем Ивањица—Будожеља—Ман. Студеница—Ушће да из позадине врши притисак и 2. пролетерској дивизији онемогући форсирање Ибра (заноћио је 29. марта у селу Крајиновићима и истурио јака обезбеђења према долини Студенице); стотинак припадника Српске државне страже и Српског добровољачког корпуса извињало је село Градину; 1. батаљон 4. пука Српског добровољачког корпуса је избио на положај северно од реке Студенице, у рејон села Боровца; 2. батаљон 2. пука Српског добровољачког корпуса посео је положај на линији Металица (к. 827)—Вељи врх (триг. 870)—Луковик (к. 865)—Побрће, а један батаљон Српског добровољачког корпуса положај код села Брвенице. Из Рашке су Немци извукли топове и поставили на ватрене положаје у рејону села Беоца.²³⁶

Покрет ударне групе је извршен ноћу 29/30. марта. Четврта крајишка бригада је почела марш 30. марта у 1 час из рејона Беле Стене, правцем Арбулићи—Гиздавићи—Бзовик—Рудно—Ључе, и око 10 часова се разместила у рејону села Крушевице и Јоковића, истуривши борбено осигурање према селу Побрћу и долини Ибра.

Прва крајишка бригада се сместила у селу Доњим Гладницама, а 10. крајишка бригада у селу Градцу, 2. пролетерска бригада лево од 5. дивизије, у рејону Зацкуље, Пајевица, Дражинићи, Коријени; штаб Групе у селу Рудном. Иако је снег местимично био дубок и до два метра, све јединице су на време стигле у рејон форсирања.

Према подацима обавештајаца 5. крајишке дивизије, железничку пругу и долину Ибра бранила су само два батаљона Српског добровољачког корпуса и руска белогардејска стража, а прилазе мостовима посада два бетонска бункера. На Ибру није било газова; код села Челепа, три километра источно од Ушћа, налазио се један употребљив чамац, а код села Шумника, 10 километара северно од Рашке, чамац и велика скела на жици, која је могла послужити за пребацивање људства. Постојао је и један жичани

²³⁶ АВИИ, к. 27, рег. бр. 23-9, Наређење штаба Борбене групе »Ушће« од 29. III 1944; к. 781А, рег. бр. 44-1, Наређење штаба 5. НОУ дивизије од 30. III 1944. штабу 2. пролетерске дивизије и штабовима 4, и 10. крајишке бригаде за форсирање реке Ибра.

мост код железничке станице Добре Страие, низводно од Ушћа, који је могао иослужити за прелаз пешака.

Штаб Ударне групе је 30. марта у 14 часова наредио:

Петој крајишкој дивизији — да главним снагама форсира Ибар код села Биљановца (око 8 км јужно од Ушћа), а са осталим снагама поруши рудник у селу Јарандолу (западно од села Биљановца), пребаци јаче заседе преко Ибра и обезбеди правац од Рашке; после извршеног задатка, да се задржи на десној обали Ибра, око друма, и истури јача осигурања према Александровцу и на линији Пискања—Курићи.

Другој пролетерској дивизији — да изврши јачи демонстративан напад на Ушће, једну бригаду да пребаци преко Ибра, једном бригадом да садејствује јединицама 5. дивизије које ће вршити прелаз код села Биљановца, да, после извршеног задатка, поседне просторију северно од села Јошанице, оријентишући се ка Јошаничкој Бањи и селу Барама.

Због активности непријатељске авијације покрет јединица требало је да почне 30. марта кад падне мрак, а напад исте вечери у 22 часа.

Штаб 5. крајишке дивизије је наредио 4. крајишкој бригади да један њен батаљон нападне с југозападне стране рудник угља у Јарандолу; један батаљон с тешким оруђима и минерским одељењем да се у висини села Корлаћа (око 8 км северно од Рашке) пребаци на десну обалу Ибра, поруши железничку пругу и постави осигурање, које ће се на том положају задржати док се не заврши пребацивање осталих снага преко Ибра; да један батаљон садејствује 10. крајишкој бригади у нападу на непријатеља на линији Брвеница—Градина (око 7 км северно од Рашке), а по савлађивању непријатељског отпора на тој линији, да обезбеди правац Рашка—Ушће; један батаљон да задржи уз болницу; 10. крајишкој бригади — да непријатеља са линије Брвеница—Бела Стена протера на десну обалу реке Брвенице, према Рашкој, и главнином се код села Градине Осигура према Рашкој.

Истог дана је северна колона ојачаног бугарског 61. пешадијског пука (2. батаљон 69. пешадијског пука, 1. батаљон 70. пешадијског пука, 11. вод 1. товарне батерије и један пионирски вод) стигла у село Милиће, а јужна ко-

лона (штаб 1. пешадијског пука, 3. батаљон 122. пешадијског пука, 10. вод 1. товарне батерије и један пионирски вод) у село Чечину,²³⁷ у позадину Ударне групе дивизија.

Четврта крајишка бригада је око 17,30 часова кренула из села Крушевице: 1. и 4. батаљон су имали задатак да заузму рудник Јарандол, а потом избију на Ибар, ради пребацивања на десну обалу реке. Да би што пре стигли и извршили припреме за напад на рудник, батаљони су маршевали у једној колони, правцем Крушевица—Чешљари—Гњивац (триг. 950)—Паклење—Побрђе. Међутим, већ око 20 часова 1. батаљон, који се налазио на челу колоне, сукобио се са непријатељем на Гњивцу. Тако се развила борба из покрета и то — два часа раније него што је било предвиђено. Батаљон није успео да у првом налету заузме Гњивац, па га је једном четом блокирао, а са осталим снагама продужио покрет према руднику. Једна чета је упућена да очисти засеок Паклење и Побрђе, а друга да заузме засеок Грађевине и са југоистока, преко гробља, нападне рудник. Чете су на јуриш заузеле Паклење, Побрђе и Грађевине и продужиле напад на Луковик и Вељи врх.

И поред јаког отпора, оне су око 24 часа заузеле косе северозападно од засеока Грађевине и Луковик (к. 865), а потом продужиле дејство према Вељем врху. Чета која је заузела Гњивац продужила је напад према руднику. Журећи да се што пре укључи у напад на рудник, није приметила уговорени знак да је коса северозападно од Грађевина већ заузета, па је напала ту косу. У том нападу је од наше ватре погинуо политички комесар 4. крајишке бригаде Светозар Качар Качо, а рањен је интендант бригаде Јосип Рисовић. Они су са начелником штаба Бригаде на тој коси пратили дејства 1. батаљона. То је био велики губитак за Бригаду.²³⁸

После тога је штаб Бригаде попуњен: за политичког комесара бригаде постављен је Драго Букић, дотадашњи политички комесар 1. батаљона 1. крајишке бригаде, за заменика команданта Војин Видовић, дотадашњи командант 1. батаљона 4. крајишке бригаде, а Вид Бодирожа Вицука, дотадашњи заменик команданта бригаде, повучен је у штаб Дивизије.

237 П. Вишњић, *н.д.*, 105—110.

238 М. Морача, *н.д.*, 202.

Други батаљон је неометан избио на леву обалу Ибра и, у рејону Баљевца, једну раније припремљену десетину, ојачану са бомбашима и аутоматским оруђима и одељењем пионира, пребацио на десну обалу Ибра. За њом су почели да се пребацују и остали делови батаљона, али је непријатељ одмах интервенисао новим снагама с југа и севера, наметнувши борбу нашим деловима на десној обали реке. Његови напади су подржавани јаком митраљеском ватром из бункера уз железничку пругу, те се десетина морала вратити, газећи реку. Покушаји батаљона да у току ноћи поново пребаци своје снаге на десну обалу нису успели, јер је непријатељ на тај део обале довукао јаче снаге и чврсто је посео. У зору се батаљон, по наређењу штаба Бригаде, повукао и запосео положај на линији Жаклење—Гњивац (к. 950) и затворио правац према Ибру. До тог времена 1. батаљон није успео да заузме Вељи врх, односно рудник Јарандол, па се и он, по наређењу штаба Бригаде, повукао у полазни рејон.²³⁹ Ни 1. крајишка ни 10. крајишка бригада нису успеле. После почетних успеха, оне су се повукле у полазне рејоне, у села Рудно, Грабовик и Градац.

Друга пролетерска дивизија је избила на леву обалу Ибра, али се и она морала вратити у полазне рејоне.

БОРБЕ У ДОЛИНИ СТУДЕНИЦЕ

Пошто је спречио Ударну групу дивизија да форсира Ибар, генерал Фелбер је новоформирану бугарску 25. сабирну дивизију одмах упутио правцем Ушће—Ивањица да отклони опасност од комуникација у долини Ибра и спречи евентуални нови покушај Ударне групе да форсира ову реку. Обједињене су све немачке, бугарске, квислиншке и четничке снаге и формиране две јаке крилне групе да обухватним маневром дејствују према северозападу. Организована је и непосредна одбрана долине Ибра, на линији: Мириловац (к. 1372)—Рудно—Градац—Ступник (триг. 859)—

²³⁹ Зборник, I, 7, док. бр. 77, Извештај 4. крајишке НОУ бригаде од 3. IV 1944. штабу дивизије о нападу на рудник Јарандол.

—Змињак (риг. 746)—Долац (6 км северозападно од Новог Пазара).²⁴⁰

Првог априла 4. крајишка бригада, која се пребацивала у село Чечину (заселак Гиздавићи), и 10. крајишка бригада, која се пребацивала у села Ратари, Цртењ, Букићи и Брусник, водиле су борбу са деловима јужне колоне бугарског 61. пешадијског пука, која се кретала од Ивањице према Ибру и која је 30. марта избила у село Чечину, после чега њу се повукле ка Рашкој. Затим се 5. дивизија пребацила на нову просторију: 4. крајишка бригада у рејон села Вионице (засеоци Перишићи, Пејовићи, Брковићи, Илинчићи), да осматра и извића села Бзовик и Рудно; 10. крајишка у засеоке Котлови, Букићи, Брусник, да обезбеђује и извића правац према Голији, Дугој Пољани и Сјеници; 1. крајишка бригада у рејон села Градац, Средња Река, Кулизино, да извића према комуникацији Ивањица—Сјеница, а 2. пролетерска дивизија на просторију Милићи, Мланча, Добри До, Врмбаје, да затвори правце према Ивањици, Ушћу и Ђланини Радочелу.

За то време се четнички 2. равногорски корпус пребацио из Драгачева ка реци Студеници, ради дејства у леви бок 2. и 5. дивизије: по подне 1. априла његови предњи делови избили су у село Брусник, у северном подножју планине Чемерне, а главнина се, ради одмора, задржала под планином Троглом. Истовремено је наређено Ужичкој бригади и Пожешком корпусу да извићају према Златибору и селу Кушићима, а 2. априла је командант Југоистока наредио 25. дивизији да 6. априла у 6 часова пређе у наступање: Борбеном групом »Север« на положај између села Градине и Плочника, Борбеном групом »Југ« на одсек Плочник, Црна Река, а дивизијска резерва (61. бугарски пук) да дејствује према Рудном и Бзовику.

Међутим, штаб Ударне групе је још 3. априла одлучио да јединице пребаци на погоднију просторију и да, дејствујући на ширем подручју, угрози непријатељске комуникације у долини Западне Мораве и Ибра и тиме онемогући непријатеља да груписаним снагама дејствује против 2. и 5. дивизије. Зато је 2. пролетерску дивизију упутио у Драгачево, да разбије четничке снаге и дејствује према кому-

240 П. Вишњић, *н. д.*, 126.

никацијама Чачак—Краљево, Краљево—Ушће и Ивањица—Ариље, а 5. дивизију је оријентисао према планини Голији, реци Ибру и комуникацијама Нови Пазар—Сјеница и Сјеница—Ивањица.

Штаб 5. дивизије наредио је: да 4. бригада одмах са два батаљона поседне села Бзовик и Рудно и извића правце према Ушћу и комуникацији Ушће—Рашка, са једним батаљоном село Коритник, ради осигурања десног бока Бригаде и контролисања правца према Рашкој и комуникацији Рашка—Нови Пазар, а један батаљон, заједно са бригадном болницом, да смести у село Вионицу, заселак Пејовићи; 1. крајишка бригада — да смести један батаљон у села Града и Средњу Реку и контролише стазе које преко Голије воде на комуникацију Сјеница—Дуга Пољана, један батаљон у село Кулизино, а један батаљон у село Јасеновац — да контролише правац Хајдучка вода—Брњица, један у Село Драмичане, око 20 км североисточно од Сјенице, ради контроле стаза које воде према комуникацијама Дуга Пољана—Сјеница и Сјеница—Ивањица; 10. крајишка бригада да маневрише на широј просторији села Глећице, Равна Гора, Кушићи, Брезова.

Четвртог априла све јединице су стигле и разместили се на одређене просторије. Ту су све, у војном и политичком погледу, биле активне. По селима су одржавале зборове и конференције и објашњавале народу војну и политичку ситуацију и позивале га да се придружи јединицама Народноослободилачке војске. Што се тиче рада и понашања у војном погледу, у наређењу штаба Дивизије од 3. априла речено је, између осталог, да се не сме дозволити непријатељу да било на ком сектору изненади наше јединице јачом концентрацијом својих снага, да штабови бригаде морају на време открити такве покушаје непријатеља и маневровањем избегавају теже борбе са јачим непријатељским снагама. Штаб Дивизије је упозорио штабове бригаде да ће непријатељ јачим снагама покушати да их одбаци са поменуте територије, па, због тога, читав рад треба да буде усмерен на осујећивање таквих његових покушаја.²⁴¹

²⁴¹ Зборник, I, 7, док. бр. 73, Наређење штаба 5. НОУ дивизије од 3. IV 1944. штабу 2. пролетерске дивизије за борбена дејства против непријатељских јединица на сектору Ивањица, Гуча, Ариље.

У међувремену је непријатељ груписао снаге у троуглу Ивањица, Краљево, Рашка. Борбена група »Север« се већ била прикупила у рејону Ушћа, Борбена група »Југ« је завршавала груписање у рејону Рашке, а у рејону Ивањице се прикупила главнина бугарског 63. пешадијског пука 24. дивизије и 3. и 4. пука Српског добровољачког корпуса, као и јединице Српске државне страже, упућене из Пожеге. Резерва бугарске 25. сабирне дивизије налазила се у селу Кончулићима и у рејону железничке станице Руднице, а оперативна резерва команданта Југоистока у простору Рашке. Мостове на Ибру су осигуравали делови Руског заштитног корпуса и Српске државне страже.

Груписале су се и четничке јединице: Јаворски корпус на левом крилу Борбене групе »Југ«, Расински корпус на Копаонику, 2. косовски јуришни корпус у Рашкој и селу Трнави, део снага 2. равногорског корпуса на гребену планине Радочела, Златиборски и Пожешки корпус у простору планине Муртенице и села Јасенова; 1. равногорском корпусу је наређено да своје десно крило (1. и 2. драгачевску бригаду) помери до села Дупца.

Рано ујутру, 5. априла, 2. пролетерска дивизија је почела наступање према Драгачеву и, у жестоким борбама 5, 6. и 7. априла са 2. равногорским корпусом, овладала гребеном Чемерне и — 8. априла до 22 часа — избила у Драгачево, заузела Каону и разбила четнике, који су се повукли према планинама Јастрепцу и Јелици.²⁴²

На фронту 5. крајишке дивизије командант бугарске 25. дивизије је одлучио да 7. априла у 6 часова нападне 5. дивизију, окружи је и уништи у рејону северозападно од планине Голије. Борбена група »Север« (бугарски 70. пешадијске пук, 3. батаљон 61. пешадијског пука, 1. батерија 1. противавионског дивизиона, 10. и 13. вод 1. брдске батерије, 15. вод 1. хаубичке батерије и један инжињеријски вод) наступала је с линије Муриловац—Рудно, с циљем да одбаци 5. дивизију према југу и да обезбеди свој десни бок; Борбена група »Југ« (1. и 2. батаљон 2. пука Српског добро-

242 П. Вишњић, *н.д.*, 143. "" * ..-.-... .. . . . - ..

вољачког корпуса, 2. батаљон бугарског 122. пешадијског пука, 2. батаљон немачког 3. добровољачког полицијског пука, 19. вод 1. брдске батерије и један инжињеријски вод) наступала је од линије Бинићи—Бањска, с циљем да из покрета нападне 5. дивизију, обухвати њен десни бок и одбаци је на север; дивизијска резерва (1. батаљон бугарског 61. пешадијског пука и 10. вод 1. брдске батерије) продужила је наступни марш од села Рудне до рејона Бзовик, Омари, где се задржала, с тим да 3. батаљон 61. пука упути правцем Рудно—Кркљани—Гиздавићи, позади борбеног поретка 70. пешадијског пука.

Главнина снага (Борбена група »Север«) наступала је правцем Бзовик—Чечина—Вионица (заселак Пајевићи), а Борбена група »Југ« правцем Бинићи—Коритник—Плочник. На том правцу се налазила 4. крајишка бригада у овом распореду:

— 2. батаљон, у селима Горњи и Доњи Перишићи, затварао је правац према селу Чечини и, у том рејону, поставио заседе на десној обали Студенице;

— 1. батаљон, у селу Допићима, затварао је правац према селу Коритнику, обезбеђивао десни бок и извићао терен према жандармеријској станици Шереметовица;

— 3. батаљон, у бригадној резерви, у засеоку Пејовићима;

— 4. батаљон, у селу Лепосавићима, у заштити бригадне болнице, контролисао је и правац долином Моравице према Ивањици.

Око 7 часова 7. априла предњи непријатељски делови Борбене групе »Југ« наишли су на заседу 2. батаљона на десној обали Студенице, у рејону коте 932. Изненађени, одбијени су уз осетне губитке, али су затим наишле јаче снаге, одбациле заседу, те се, већ око 8 часова, на реци Студеници развила жестока борба. Убацујући непрекидно све же снаге у борбу, непријатељ је прешао реку и око 11 часова заузео заселак Перишиће, одбацивши 2. батаљон у село Вионицу.

На одсеку 1. батаљона борбе су почеле приближно у исто време. Непријатељ је наступао преко села Коритника

и Плочника и, већ око 8 часова, сукобио се са предњим деловима овог батаљона. Убрзо је цео батаљон био ангажован у борби. Најжешће борбе вођене су за село Плочник. Непријатељ је уводио у борбу свеже снаге и, маневром преко Јаворовице, угрозио бок батаљона, присиливши га на повлачење. Први батаљон се повукао заједно са 2. батаљоном ка селу Белој Стени.

Око 12 часова штаб Бригаде је на правцу Пејовићи—к. 932 увео у борбу резерву, с намером да непријатељске снаге које су продрле у Перишиће одсече и уништи. Први и 2. батаљон су нападали фронтално, са положаја Вионица—Бела Стена. У тешким борбама непријатељ је покушао да се задржи на достигнутој линији, али је 3. батаљон (бригадна резерва) продирао према коти 932, због чега се непријатељ морао да повлачи, штитећи се јаким снагама са ове коте и са десне обале. До 13 часова он је пребацио главнину снага на десну обалу Студенице. Само је једна његова чета, са мањим позадинским деловима, остала одсечена у засеоку Перишићима. Она се утврдила и бранила, уз ватрену подршку са десне обале Студенице. Сви покушаји да се ова чета уништи остали су без успеха, па је одлучено да се сачека ноћ. Међутим, непријатељ је довукао свеже снаге и поново прешао у напад. Журио је да деблокира ову чету. Поново је пребацио јаче снаге преко Студенице и постепено потискивао наше батаљоне. Пошто је деблокирао чету у Перишићима, продужио је наступање и, предвече, избио на линију Пејовићи—Перишићи и Бопничко брдо—Годово брдо—Јаворовица (триг. 1363), на којој је заноћио. Бригада се задржала на линији Вионица—Бела Стена—Вис (к. 1375)—Вишко брдо (к. 1387), са истуреним извиђачким деловима.

Да би спречио даље надирање непријатеља, штаб 5. крајишке дивизије је одлучио да 8. априла почесно туче његове колоне. Зато је 4. крајишкој бригади наредио да не дозволи непријатељу да дубље продре у долину Студенице, у рејон села Вионице и да са 1. батаљоном садејствује 1. крајишкој бригади (са две чете правцем Бела Стена—Грижићи—Ракасаи), нападајући непријатеља на Годовом брду, а да затим продужи дејство ка Плочнику, и, са једном четом, поседне положај на Дујевици (к. 1338) и затвори правце Арбулићи—Бела Стена и Мачужићи—Јаховићи.

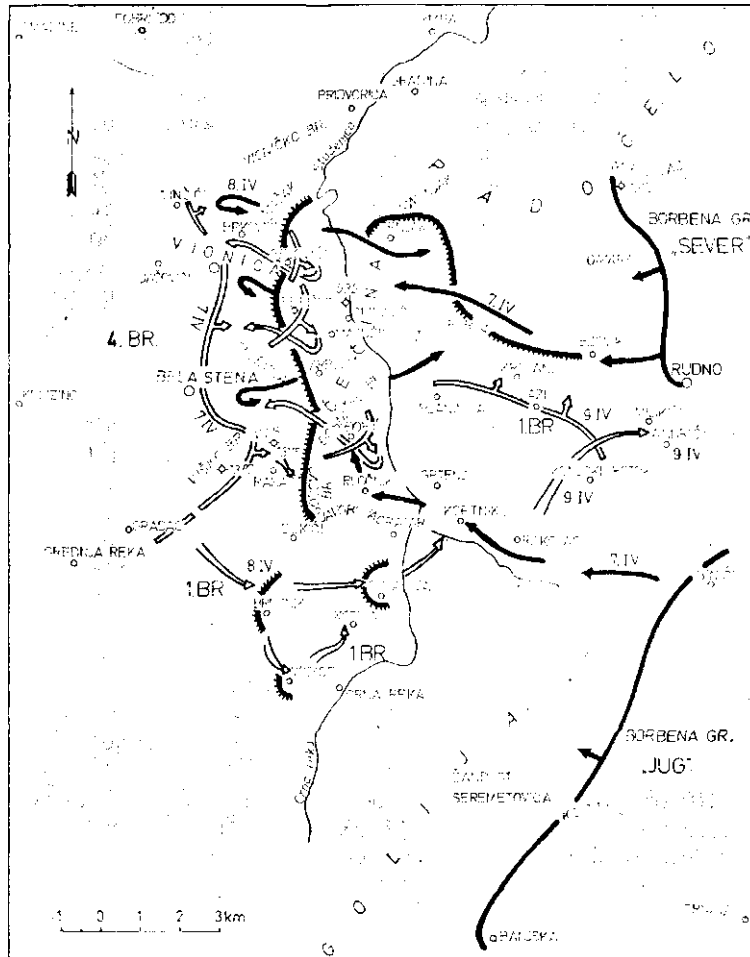
Првој крајишкој бригади је наређено да нападне лево крило непријатеља у рејону Брусника, Бопића и Остатије и избије непријатељу за лећа.

Извршавајући наређење штаба Дивизије, 1. бригада је 8. априла ујутру, уз садејство 1. батаљона 4. бригаде, напала непријатеља правцем Брусник—Остатија—Бопићи и потпуно га изненадила. Убрзо је заузела засеоке Водице, Брусник и Остатију и угрозила леви бок непријатељских снага које су дејствовале према 4. крајишкој бригади. Борбена група »Југ« и Јаворски четнички корпус, који су се налазили пред 1. крајишком бригадом, повукли су се на десну обалу Студенице.

Међутим, и Борбена група »Север« је 8. априла ујутру предузела напад на 4. крајишку бригаду, правцем Вионица—Комадине—Бутково, с циљем да се у рејону села Буткова споји са јединицама немачког 4. пука »Бранденбург« (на тражење генерала Фелбера овај пук је упућен из Мађарске у Србију), који је наступао са севера, од Ивањице ка Буткову, и тако раздвоји 2. пролетерску од 5. крајишке дивизије. У нападу је учествовао и 3. батаљон бугарског 70. пешадијског пука, ојачан 13. водом 1. брдске батерије, који је нападао косом према брду Мачку. Непријатељ је ластојао да, обухватом са севера преко засеока Илинчића, угрози леви бок 4. крајишке бригаде и присили је на повлачење.

Шест бугарских батаљона је покушало да у првом налету продре у Вионицу и Белу Стену, али су их 2. и 3. батаљон одбили. Истовремено је и 1. батаљон 4. крајишке бригаде, ради садејства са 1. крајишком бригадом, заузео Вис (к. 1375), наступајући ка Годовом брду. У оштрим борбама 2. батаљон је после више противнапада одбацио непријатеља који је био продро према Илинчићима. Борбе су трајале неколико часова, после чега је непријатељ, пошто му је 1. бригада угрозила леви бок, око 11 часова предузео повлачење.

Око 13 часова Борбена група »Север« се пребацила на десну обалу Студенице, затим и 3. батаљон 70. пешадијског пука. Непријатељ је посео положај Трњак—Малињак—Чечина—Изубра (к. 1098)—Бзовик.

Борбе 4. крајишке бригаде у долини Студенице 7—9. априла 1944.

Четврта крајишка бригада је поново избила на леву обалу Студенице, на линију Арбулићи—Перишићи—Ма-чак—Вионичко брдо, и успоставила везу са 3. српском бригадом 2. пролетерске дивизије на просторији Добри До, Придворица, Врмбаје.

Деветог априла око 3 часа, 1. крајишка бригада је напала непријатеља с бока, правцем Остатија—Раковац—Рудно, одбацила делове четничког Јаворског корпуса (предстража Борбене групе »Југ«) ка Рудном, заузела засеке Андриће и Миликиће и запосела линију Планиница—Зази—Коњски поток, па се непријатељ из села Рудног повукао у Чечину, у чијем се рејону прикупила цела Борбена група »Север«.²⁴³

Да би проширио и учврстио овај успех, штаб Ударне групе је одлучио да се напад продужи и да 1. и 4. крајишка бригада,²⁴⁴ заједно са 2. и 4. пролетерском бригадом разбију непријатеља у рејону Чечине, а затим да се 1. и 4. бригада оријентишу према Рашкој и испитају могућност преласка Ибра на том делу, а 2. и 4. пролетерска бригада према Ивањици и да затворе тај правац. Десета крајишка бригада је штитила дивизијску болницу и извиђала према Рашкој.

И немачки командант Југоистока је предузео мере да разбије 2. и 5. дивизију. Наредио је да се затвори правац Мланча—Ушће и да се овлада положајем Савова—Велика ливада (к. 1280)—Међуречје, на основу чега је командант бугарске 25. дивизије 12. априла наредио:

— да 1. батаљон бугарског 61. пешадијског пука и 2. батаљон немачког 3. полицијског пука 13. априла избију у рејон села Савове;

— да 3. батаљон бугарског 61. пешадијског пука и 3. батаљон 122. пешадијског пука, ојачани са 10. и 15. водом 1. брдске батерије, 13. априла достигну линију Будожелја—Велика ливада, повежу се у рејону села Савове са 1. батаљоном 61. пука и 2. батаљоном 3. полицијског пука и образују фронт ка селима Осоници и Мечкама спречавајући повезивање 2. дивизије са 5. дивизијом.

²⁴³ Исто, 151—165.

²⁴⁴ Осмог априла 1944. године 4. крајишка НОУ бригада је имала 800 бораца и старешина — 317 чланова партије, 31 кандидата и 217 чланова СКОЈ-а. (Архив историјског одељења Централног комитета СКЈ, бр. 625/У1 — 2-1, Књига послатих депеша Покрајинског комитета КПЈ за Србију).

Непријатељ је у међувремену више пута настојао да са јачим извиђачким дедовима пређе на леву обалу Студенице, али су га делови 4. крајишке бригаде одбили и, ноћу 10/11. априла, у борби код села Усиља и Придворице заробили шест бугарских војника.

Услед тога што је 1. крајишка бригада неколико пута напала непријатеља у Чечини, Бзовику и Рудном и нанела му осетне губитке, 4. крајишка бригада пружала жилав отпор, а 2. пролетерска дивизија избила на његово десно крило, непријатељ је одустао од покушаја да раздвоји 2. дивизију од 5. дивизије и повукао се ка Ман. Студеници, оставивши јаче делове на планини Радочелу, Мириловцу, Јеленој пољани и Милићком крсту (к. 1441).

Пошто се непријатељ повукао, штаб Ударне групе је 13. априла у 15. часова наредио 5. крајишкој дивизији:

— 1. крајишка бригада да дејствује према Рудном, протера непријатеља и повеже се са 4. пролетерском бригадом, те, са иросторије Брусник, Бинићи, Рудно, осигурава свој десни бок од Ушћа и Рашке и позадину од планине Голје;

— 4. крајишка бригада да се 14. априла помери на просторију Смиљевац, Драмичане, Кулизино, Подковиље, контролише правце који од Сјенице и Дуге Пољане изводе на ову просторију и одржава везу са 1. бригадом у Бруснику;

— 10. бригада да дејствује према Ивањици и према комуникацији Ивањица—Сјеница.

Другој пролетерској дивизији штаб Групе је наредио да се, са 2. пролетерском и 3. српском бригадом, задржи на сектору Драгачева и Ивањице и на гребену Чемерна, ради контролисања овог сектора и дејства према Гучи и Каони, а са 4. пролетерском бригадом — да одбаци непријатеља од Ман. Студенице и настави дејства према Ибру.

Четрнаестог априла 1. батаљон 4. крајишке бригаде је одбио напад делова немачке Легије »Кремплер«, који су из Дуге Пољане, преко Бојевог брда (к. 1748) и Комаришта (к. 1212), покушали да се пробију у рејон села Драмичана, а ноћу 14/15, 15. и ноћу 15/16. априла 1. крајишка и 4. пролетерска бригада водиле су жестоке борбе на десној обали Студенице. За то време је 10. крајишка бригада дејствовала у захвату комуникације Сјеница—Ивањица. Њена два батаљона су 11. априла у 2 часа у Катићима и Штиткову напали делове четничког Пожешког и Златиборског корпуса

и разбили их. Четници су били прикупили Ариљску, Ужичку, Златиборску и Црногорску бригаду да нападну 10. крајишку, али су два батаљона 10. крајишке 14. априла напала њих и, у борбама 15. и 16. априла, натерали их да се повуку према Округлици, Високом и Љубишу.

Борбе које је 4. бригада водила у долини реке Студенице и на планини Голији биле су доста тешке и готово свакодневне. Вођене су по снегу, киши, вејавици и магли. И земљиште је било испресецано, доста пошумљено и релативно високо. Био је то и пасиван крај. Ту смо се први пут срели и са новим непријатељским формацијама: Бугарима и Недићевом Српском државном стражом, који су се борили против нас, заједно са Немцима и четницима. У таквим околностима борци су морали својим држањем и радом оповргавати лажи које су квислинзи и четници дуго ширили о нама. Нашом одлучном борбом доказивали смо да смо једино ми права народна војска која се бори за ослобођење своје земље. Четници Драже Михаиловића су морали отворено, пред народом, да сарађују са Немцима, чиме су се до краја открили као издајници свог народа. Становништву је посебно импоновала наша борбеност и способност да се успешно боримо против много надмоћнијег и боље опремљеног непријатеља.

У борбама са Бугарима и одредима Српске државне стражи стицали смо и нова искуства. Показало се да се Бугари добро боре једино кад су утврђени и кад се бране, а да су, чим напусте утврђења, знатно слабији и да их је лакше тући. Као заробљеници, обећавају све и тврде да су у бугарску војску мобилисани, а кад им се укаже прилика — беже Немцима.

У целини гледано, наше јединице су и у тим околностима сасвим успешно обавиле своје задатке, како у војном, тако и у политичком погледу.

Шеснаестог априла, после дугог чекања, стигла је савезничка испорука муниције и одеће. Два енглеска и два совјетска авиона бацила су материјал за 2. пролетерску и

5. крајишку дивизију. Прикупљено је 48 пушака, око 85.000 метака, 100 пари одела и рубља и 50 пари обуће. Мада је помоћ била симболична и мада нам савезници нису послали оно што смо тражили — уместо гумених чамаца и санитарског материјала добили смо пушке и недовољно муниције — она је у моралном погледу била велика и веома је повољно утицала на наше борце, поготово што су тих дана савезнички авиони у великим формацијама прелетали Србију ради бомбардовања Букурешта и Плоештија.²⁴⁵ Седамнаестог априла 4. крајишка бригада је пошла да сакупи тај материјал, пошто је један део био бачен са веће висине те се растурио на широком простору, тако да је извесна мања количина доспела и у руке Немаца и четника.

Деветнаестог априла, на састанку код немачког команданта Југоистока, коме су присуствовали готово сви виши команданти немачких и бугарских јединица и команданти Српске државне страже и Српског добровољачког корпуса, као и представник Драже Михаиловића, одлучено је да се јединице одморе три дана и за то време попуне муницијом и другим потребама и припреме за нови напад. Формиране су две јаке ударне групе, које су 24. априла кренуле у наступање из два супротна правца — из долине Студенице и од Ивањице.

ПРОДОР У ПРОСТОР ЈУЖНО ОД ВАЉЕВА

Услед ове концентрације непријатељских снага на просторији Ивањица, Златибор, Јавор запретила је опасност да Ударна група буде опкољена, па је штаб Групе, у сагласности са Врховним штабом, одустао од форсирања Ибра и наредио 2. и 5. дивизији да се општим правцем Кулизино—Смиљевац—Јавор—Мучањ пребаце преко комуникације Вишеград—Ужице—Пожега у простор јужно од Ваљева. Изгледало је да су тамо повољнији услови за исхрану и мобилизацију новог људства, а требало је и прихватити 16. и 17. дивизију 3. ударног корпуса, којима је такође наређено да се пребаце у Србију.

Десета крајишка бригада је добила задатак да са два батаљона спречи продор непријатељских снага од села

245 П. Вишњић, *н.д.*, 173—195.

Братљева ка планини Јавору и, према могућностима, одбаци их према Ивањици, а два батаљона да упуте у рејон села Равне Горе да онемогуће продирање непријатеља од Старог Села.

Четвртој крајишкој бригади је наређено да са два батаљона појача 10. бригаду, а са два батаљона да осигура своју болницу и болницу 10. бригаде.

Прва крајишка бригада је добила задатак да најхитније пребаци два батаљона у село Драмичане, један у село Јасеновицу, а један батаљон и бригадну болницу у село Кулизино — да осигурају правац од Дуге Пољане и извиђају правац Драмичане—Брестовац—Саковићи.

Другој пролетерској дивизији је наређено да одмах предузме марш према комуникацији Сјеница—Ивањица.⁴⁰

Пета крајишка дивизија је извршила покрет 20. и 21. априла и, ноћу 21/22. априла, прешла комуникацију Ивањица—Сјеница: 1. и 4. крајишка бригада на одсеку Присоје, Ограђеник, а 10. крајишка бригада на одсеку Поглед (к. 1384), Присоје. У 8 часова, 22. априла, 1. крајишка бригада се налазила у рејону жандармеријске станице Јавор и села Тисовица, Ојковица, Штитково; 4. крајишка у рејону Трудово, Ојковица, а 10. крајишка у рејону Чемерница, Драшковићи, одакле су упутиле извиђачке делове према комуникацијама Ужице—Љубиш—Кокин Брод, Ариље—Ивањица и према Сјеници и Увцу.²⁴⁷

И 2. пролетерска дивизија се пребацила преко комуникације Ивањица—Сјеница, али — због преморености људства, кише и тешко пролазног земљишта — тек 22. априла; разместила се на просторији Пресједи, Вујаши, Брезова, Стишовићи, Бела Црква.

Немачки командант Југоистока је веома брзо реаговао на ове покрете Ударне групе дивизија. Одмах је наредио да Борбена група »Холман« са падина Погледа нападне у леђа Ударну групу, да 3. батаљон 4. пука »Бранденбург« код села Љубиша затвори комуникацију Ужице—Кокин Брод, да се 297. извиђачки батаљон из Сјенице пребаци у село Кладницу и појача одбрану, да бугарска 25. сабирна

246, Зборник, I, 7, док. бр. 132, Наређење штаба 5. НОУ дивизије од 21. IV 1944. штабу 2. пролетерске дивизије и штабовима бригаде за прелаз преко комуникације Ивањица—Сјеница.

247 АВИИ, к. 783А, рег. бр. 1-1, Операцијски дневник штаба 5. НОУ дивизије.

дивизија нападне Ударну групу с леђа, да квислиншка Борбена група »Таталовић« одмах пошаље један батаљон са десне обале Дрине у Ужице, где ће са 2. батаљоном 2. пука Српског добровољачког корпуса образовати резерву, а немачки 696. батаљон пољске жандармерије у Чачку образује општу резерву команданта Југоистока, као и да бугарска 24. пешадијска дивизија буде спремна за борбу на линији Ужице—Бајина Башта.²⁴⁸

Штаб 5. крајишке дивизије је 23. априла померио снаге на запад, према Златибору, на комуникацију Кокин Брод—Љубиш—Ужице, како би спречио довлачење нових непријатељских снага на овај сектор.

Четврта крајишка бригада је кренула у 4 часа преко села Драшковића, Бијачиног брда (к. 1321) и села Јасенова ка Белој глави (к. 1337). Око 6 часова њена претходница се на Бијачином брду сукобила са четничком Ужичком бригадом, која је обезбеђивала делове 4. немачког пука »Бранденбург«, који су се одмарали у селу Белој Реци, и одбацила их према том селу, после чега је овладала доминирајућим положајима Бела глава (к. 1337), Плеће (к. 1343) и Бијачино брдо (к. 1321), а један батаљон задржала у селу Драшковићима. Око 8 часова делови немачког 4. пука »Бранденбург« (50 камиона пешадије), уз подршку осам тенкова, оклопних аутомобила и авијације, и четничка Ужичка бригада напали су на Белу главу и Плеће и у жестокој борби, у којој се смењивао јуриш за јуришем, око 9 часова овладали Белом главом, али је штаб Бригаде увео V борбу своју резерву и, у снажном противнападу, збацио их са тих положаја. У међувремену су четничка Ужичка бригада и Немци нападали према Плећу, али су били одбијени ка селу Белој Реци. Непријатељ је, међутим, продужио да напада, па је штаб Дивизије 4. крајишку појачао са 2. и 3. батаљоном 10. крајишке бригаде. Тако појачана, 4. бригада је готово читав дан одолевала непријатељским нападима и успела да задржи све своје положаје, осим Беле главе.²⁴⁹

248 Исто, Буг. архива, к. 6, Б-18, Телеграм немачког команданта Југоистока Врховној команди од 22. IV 1944.

249 Зборник, I, 7, док. бр. 143, Наређење штаба 5. НОУ дивизије штабовима бригада за марш на просторију Г. Трудово, Ојковица, Кућани, Бела Река и затварање правца од Јавора и Кокиног Брода; АВИИ, к. 783А, рег. бр. 1-1.

Командалт Српске државне страже у Ужицу је 23. априла у 10,30 часова наредио одреду Српске државне страже у Чајетини да, у садејству са одредом из села Рожанства, нападне деснокрилне јединице 5. крајишке дивизије у рејону села Мочиоца. Истовремено је затражио од комаданта четничког Златиборског корпуса да Златиборска бригада напада према Мучњу, а Летећа ужичка бригада од села Беле Реке ка Мочиоцима и Високој, где је требало да се повеже са четничким Пожешким корпусом.

Међутим, и штаб 5. крајишке дивизије је истог дана у 20,25 часова издао заповест за напад на непријатеља у Белој Реци и Љубишу.²⁵⁰ У зору, 24. априла, три батаљона 1. крајишке и један батаљон 4. крајишке бригаде напали су непријатеља на десној обали Љубишнице и — до 9 часова — протерали га на леву обалу ове речице, а затим енергично продужили наступање и — до 13 часова — избили на линију Терзићи—Црни врх (к. 1200)—Баво (к. 1170).

Сутрадан су два батаљона 1. крајишке бригаде избила у рејон села Дренова и пресекла комуникацију Ужице—Љубиш. Један батаљон 1. крајишке и 2. батаљон 10. крајишке бригаде су посели положај у рејону села Зелина, а један батаљон је порушио мост на речици Катушници и затворио правац према селу Гостиљу.²⁵¹ Због тога је 3. батаљон 4. пука »Бранденбург«, ојачан са осам средњих тенкова и две батерије топова, око 7 часова напустио Љубиш и кренуо према Ужицу, али се на Катушници сукобио са 1. и 10. крајишком бригадом. Тек када је око 14 часова Немцима стигло појачање из Ужица, они су се, око 15 часова, пробали према Ужицу,²⁵² а 1. и 10. бригада су поново овлададе комуникацијом Ужице—Нова Варош, одбацивши четнике према селу Равнима и Рожанству.²⁵³

У то време је 4. крајишка бригада одбацила четничке снаге и избила на линију Баво (к. 1170)—Бедовац, дејствујући у бок непријатељских снага које су се повлачиле пре-

250 АВИИ, к. 781А, рег. бр. 35-2, Наређење штаба 5. НОУ дивизије од 23. IV 1944. штабовима бригада за покрет према комуникацији Ужице—Чајетина.

251 Исто, к. 787А, рег. бр. 24-6 и к. 788А, рег. бр. 1-6.

252 Исто, микрофилм, Минхен, X-743, Дневни извештај немачке Команде Југоистока од 25. IV 1944.

253 Исто, к. 783А, рег. бр. 1-1; к. 787А, рег. бр. 24-6; к. 788А, рег. бр. 1-6.

ма Ужицу. Истовремено су делови четничког Златиборског корпуса појачани жандармима окружне страже из Чајетине и села Рожанства, одбацили два батаљона 10. крајишке бригаде из рејона села Брда на десну обалу Великог Рзава.

У међувремену се 2. пролетерска дивизија, водећи борбе са немачким извиђачким деловима, приближавала комуникацији Ужице—Пожега.

Пошто су 16. и 17. дивизија имале да форсирају Дрину и из источне Босне пређу у Србију, Врховни штаб је наредио штабу Ударне групе дивизија да 2. и 5. дивизија што пре пређу комуникацију Ужице—Пожега и избију на Јелову гору, Повлен и Маљен.

Штаб Ударне групе је, заједно са штабом 2. пролетерске дивизије, одлучио да тај продор на север изврши у две нападне колоне:

Пета крајишка дивизија, појачана 4. пролетерском бригадом и једним батаљоном 2. пролетерске бригаде — који ће примити тешке рањенике 2. и 3. бригаде 2. пролетерске дивизије — маршује североисточним оградима Златибора, преко комуникација Ужице—Чајетина—Нова Варош, Ужице—Вишеград и Ужице—Бајина Башта, у рејон Варде.

Друга пролетерска дивизија, без 4. пролетерске бригаде и једног батаљона 2. пролетерске бригаде, маршује преко комуникација Ужице—Пожега и Ужице—Ваљево у рејон Јелове горе и села Варде, где да се састаје са 5. крајишком дивизијом.²⁵⁴

Већ у ноћи 25/26. априла 4. крајишка бригада се, водећи борбе са слабијим деловима четничког Златиборског корпуса, који су се повукли према Кривој Реци, пребацила преко Смиљанића, Гостиља, Трнове, Алиног Потока и Рудине, затворила правце од Чајетине, Мачката и Криве Ријеке и упутила извиђачке делове према комуникацији Ужице—Чајетина—Нова Варош, ради прикупљања података о непријатељским снагама; 10. крајишка бригада се, преко Жижача, Сирогојна и Трнове, пребацила у рејон Рожанства и затворила правце од Смиљанског закоса (триг. 1359), села Никојевића и Криве Ријеке и, уз пут, разбила групу четника у селу Рожанству; 1. крајишка бригада се разместила у рејону Гостиља и Раковице и затворила правце од

254 П. Вншњпћ, *н. д.*, 220—221.

Рожанства, Беле Реке и Чиготе (триг. 1422), а 4. пролетерска бригада и 2. батаљон 2. пролетерске бригаде, пошто су примили рањенике 2. пролетерске дивизије, разместили су се у Гостиљу.

Сутрадан, 26. априла, у 14 часова, наређено је 4. крајишкој бригади да упути два батаљона у рејон села Дријетња, око 4 км југозападно од Ужица, да врши притисак на непријатељски гарнизон у Ужицу и постави заседу на комуникацији Ужице—Чајетина, а 4. пролетерској бригади — да упути два батаљона у рејон села Рудине ради појачања главнине 4. крајишке бригаде и затварања правца од Чајетине и Палисада.²⁵⁵

Истог дана у 19 часова два батаљона 4. крајишке бригаде кренула су из Рудина пут Мачката, где су у зору 27. априла прешли комуникацију Ужице—Чајетина и, преко села Качера, избили у село Дријетањ и Забучје. У засеоку Зарићима, 2 км северозападно од Мачката, изненадили су комору Летеће бригаде Златиборског корпуса, заробили четири четника и запленили три сандука пушчане муниције и 3.000 метака за аутомат, као и шест коња и бригадну архиву. Једна чета 4. бригаде, упућена са Церове према Мачкагу, напала је изненада четничку Златиборску бригаду, која се без отпора повукла према Кривој Ријечи. Том приликом заробила је 11 четника, а запленила један митраљез, неколико пушака и мању количину муниције.²⁵⁰

Кад су 27. априла пре подне и остале снаге 5. крајишке дивизије кренуле да се пребаце преко комуникације Ужице—Чајетина, кренула је из Ужица ка Чајетини једна колона бугарске 24. дивизије са око 50 кола материјала, коју је пратила пешадија са једним брдским топом. Она је око 10 часова код села Сурдука упала у заседу 1. батаљона 4. крајишке бригаде и, после оштре борбе, претрпела велике губитке. Плен се није могао извући, јер је убрзо из Ужица стигла једна немачка моторизована колона из састава Борбене групе »Холман«, ојачана са шест средњих тенкова. На серпентинама и у рејону Орловца (к. 732) развила се

²⁵⁵ АВИИ, к. 781А, рег. бр. 38-2, Наређење штаба 5. НОУ дивизије од 26. IV 1944. штабовима 1, 4. и 10. крајишке бригаде у вези са припремама за прелаз комуникације Ужице—Борова Глава.

²⁵⁶ Исто, микрофилм, Билећа, бр. 26-2, Непеша штаба четничког Златиборског корпуса бр. 17 од 28. IV 1944.

драматична борба. Иако су, због неповољног земљишта, трпели велике губитке, Немци и Бугари су јуришали, настојећи да што пре одбаце 1. батаљон од Ужица. Борба је трајала до 14 часова, када је 1. батаљон напустио Орловац и, преко Забучја, повукао се на Петлово брдо, одакле је, заједно са јединицама 10. бригаде, које су се ту нашле, одолевао непријатељским нападима све до предвече, када се, по наређењу штаба Дивизије, повукао у рејон Качера, ради пребацивања преко железничке пруге и друма Ужице—Вишеград.²⁵⁷

У међувремену су остале јединице 5. крајишке дивизије у три колоне прешле комуникацију Ужице—Чајетина:

— десна колона — 10. крајишка бригада — у рејону Мачката, а разместила се у рејону Жигале, Цветићи, пошто је један њен батаљон протерао четнике и делове Српске државне страже са Беле земље према селу Љубању;²⁵⁸

— средња колона — 4. пролетерска бригада, два батаљона 4. крајишке бригаде, 2. батаљон 2. пролетерске бригаде и болница 2. и 5. дивизије — у рејону Кнежевићи, Јевремовићи и разместила се на просторији Саиновина, Јаћинлук, Томанићи, Павловићи;²⁵⁹

— лева колона — 1. крајишка бригада у рејону Краљеве Воде, а разместила се у рејону села Шљивовице.²⁶⁰

Друга пролетерска дивизија се пребацила преко комуникације Пожега—Ужице у две колоне:

— десна колона — 3. српска бригада — у рејону Узићи, Радовци, а 27. априла разместила се на просторији Граница, Засеље;

— лева колона — 2. пролетерска бригада без једног батаљона — у рејону Горјани, Добродо, а разместила се у рејону Варде, затворивши правце према Косјерићу, Сечи Реци, Ужицу и Рогачици.²⁶¹

257 Исто, к. 783А, рег. бр. 1-1.

258 Исто, к. 788А, рег. бр. 1-6.

259 Исто, микрофилм, Билећа, бр. 26/178 и 26/186, Операцијски дневник Пратеће чете 4. пролетерске бригаде 2. пролетерске дивизије.

260 Зборник, I, 7, док. бр. 157, Наређење штаба 5. НОУ дивизије од 27. IV 1944. штабовна V, 4. и 10. крајишке п 4. пролетерске бригаде за пребацивање према комуникацији Ужице—Палисад.

261 Исто, док. бр. 167, Извјештај штаба 2. пролетерске дивизије од 30. IV 1944. штабу 5. НОУ дивизије о борбама 2. пролетерске п 3. српске бригаде од 25. до 30. IV 1944. године.

Штаб 5. крајишке дивизије је одлучио да железничку пругу и друм Ужице—Вишеград пређе на одсеку Стапари, Кремна, на широком фронту, у више колона, како би развукао непријатељске снаге.

Међутим, немачка команда у Србији успела је да дешифрује депеше штаба Ударне групе и тако дозна за покрет Ударне групе дивизија у простор северно од Ужица. На исти начин је немачка команда дознала и за намеру 16. и 17. дивизије да форсирају Дрину из источне Босне, па их је правовременом интервенцијом у томе спречила.

Пошто је сазнао за намере штаба 5. дивизије, генерал Фелбер је 28. априла наредио:

— немачком 4. пуку »Бранденбург«, појачаном са два батаљона 1. пука Српског добровољачког корпуса и 3. четом 12. оклопног батаљона за специјалне задатке, да »без обзира на жртве« нападне снаге 5. дивизије у рејону села Мачката и затвори комуникацију Ужице—Вишеград;

— бугарској 24. пешадијској дивизији — да садејствује нападу 4. пука »Бранденбург«, осигура долину Моравице од Ивањице до Пожеге и упути свој 61. пешадијски пук у Пожегу, у резерву команданта Југоистока;

— 4. пуку Српског добровољачког корпуса — да одмах крене из Пожеге за село Дуб, на располагање команданту Југоистока.

Дан раније је штаб четничке 1. рачанске бригаде наредио 2. батаљону да поседне Кадињачу, 4. батаљону да поседне Поникве, 3. батаљону — Калуђерске Баре, 1. батаљону — одсек од Таре до Перућца, а једном батаљону четничке Сребреничке бригаде — да брани одсек од Бесаровичког сплавишта до села Зукова.

Покрет 5. крајишке дивизије почео је 28. априла у 3 часа. Десна побочница — два батаљона 4. крајишке бригаде — која је то јутро требало да преко села Стапара, избије у рејон села Старчевића, кренула је из Качера и — због тешко пролазног земљишта и магле — закаснила и грешком избила на железничку станицу Врутци. Ту су се већ налазили главнина бригаде и бригадна болница. Она је

тек око 7 часова избила на раскрсницу источно од села Шеварије и ту затекла један батаљон 10. крајишке бригаде, који је, преко села Стапара и Долова, требало да избије на Кадињачу. У том моменту је од Ужица наишла претходница једног батаљона немачког 4. пука »Бранденбург«, која је у жестоком сукобу одбачена, претрпевши губитке од 10 мртвих, после чега су се батаљони пребацили преко друма Ужице—Бајина Башта, с намером да у селу Буару, у засеоку Дупцима, поседну комуникацију и затворе правац према Ужицу. Међутим, у том засеоку су се сукобили са главнином немачког моторизованог батаљона, који је, чим је почела борба са претходницом, упућен преко Градине (к. 767) да, преко села Тулековца, нападне наше снаге у леви бок и одбаци их од комуникације, те тако обезбеди пут према Кремни и Бајиној Башти. У борби, у којој је непријатељска моторизација дошла до пуног изражаја, јер 4. крајишка бригада није имала довољно средстава за борбу против оклопних јединица, непријатељ је овладао засеоком, одбавивши два батаљона 4. бригаде према Кадињачи, на положај Граб, где су ови затворили правац према Бајиној Башти.

За то време 10. крајишка бригада је избила у рејон села Долова, једним батаљоном посела Кадињачу, а други упутила у рејон села Шеварија да постави заседу на комуникацији према Ужицу, али га је 4. батаљон 4. пука »Бранденбург« одбацио према Кадињачи и отворио пут према селу Биоски, чиме су била угрожена два батаљона 4. крајишке бригаде. Они су, иначе, заједно са бригадном болницом, маршевали на зачељу 10. крајишке бригаде, те су се морали повући назад, на десну обалу Бетиње.²⁶²

Штаб 5. крајишке дивизије се налазио уз 4. пролетерску бригаду и прешао је пругу око 7 часова у рејону села Врутци, али је баш у то време од Ужица наишао 4. батаљон немачког 4. пука »Бранденбург«, који је претходно код села Шеварија одбацио са комуникације десну побочницу дивизије и два батаљона 10. крајишке бригаде, и, после жестоке борбе, присилио три батаљона 4. пролетерске и два батаљона 4. крајишке бригаде да се повуку на десну обалу Бетиње, на положај Крнда (к. 781)—Штиш (к. 925).

262 АВИИ, 783А, пер. бр. 1-1..

Прва крајишка бригада је иршла железничку пругу Ужице—Вишеград у рејону Володера и железничке станице Биоске и разместила се у засеоке Липе и Облик; она је, после кратке борбе са четничком Рачанском бригадом, заузела Јасиковице.²⁶³

Увече, 28. априла, непријатељске снаге су се повукле у Ужице, па су се јединице 4. пролетерске и два батаљона 4. крајишке бригаде и болнице 2. и 5. дивизије прикупили у селу Цветићима, у 20 часова кренули на марш, прешли пругу и друм Ужице—Вишеград и, 29. априла око 6 часова, стигли у село Долове. Одатле су, после краћег одмора, наставили покрет према комуникацији Ужице—Бајина Башта, прешли ову комуникацију и разместили се по следећем распореду:

Четврта пролетерска бригада и болница 2. пролетерске дивизије у Расаднику, Старчевићима и Ивановићима;

Десета крајишка бригада у Штитарима, Јевтовићима и Чамићима;

Четврта крајишка бригада и болница 5. дивизије — у Пауновићима и Кондеру;

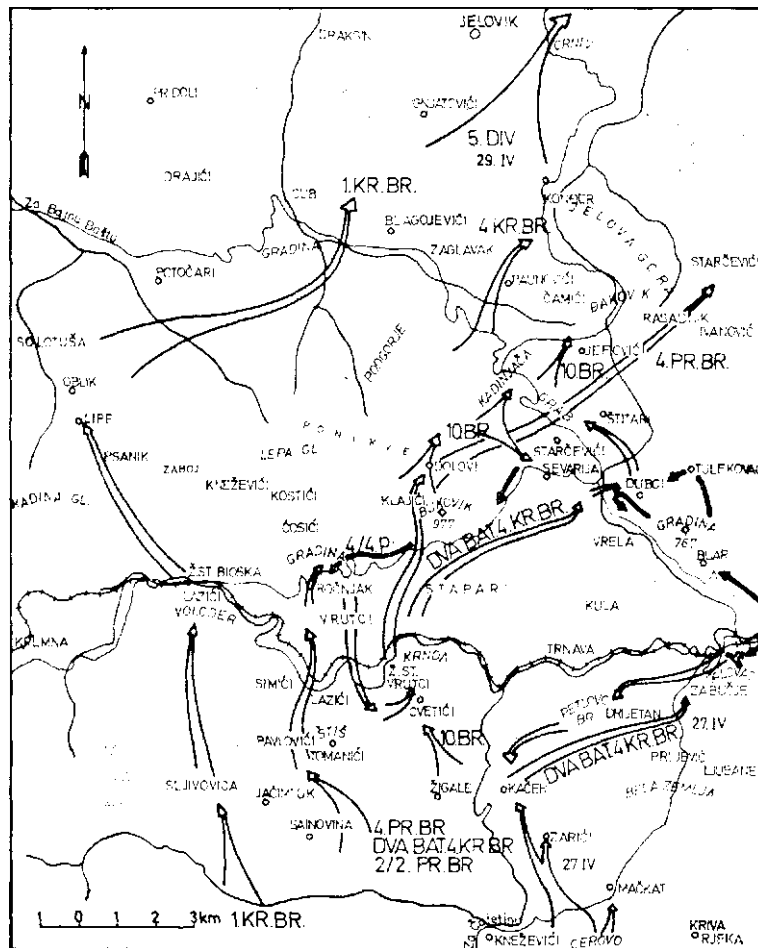
Прва крајишка бригада у Благојевићима, Поточарима и Игњатовићима.

Приликом преласка комуникације Ужице—Бајина Башта наишла је једна моторизована немачка колона из састава Борбене групе »Холман«, ојачана тенковима и артиљеријом. Она је, после оштре борбе са 1. батаљоном 10. крајишке бригаде, који је на положају Граб обезбеђивао прелаз преко друма јединица 5. крајишке дивизије, око 10 часова избила на превој Кадињаче и, у селу Пауновићима, ефикасном ватром напала болнице 4. и 10. крајишке бригаде, које су се под борбом извукле према селу Кондеру, претрпевши губитке од седам погинулих и 28 рањених бораца.²⁶⁴ Са ове просторије јединице 5. крајишке дивизије и 4. пролетерска бригада су се у току дана помериле на север: 10. крајишка у рејон села Руде Букве, 4. пролетерска бри-

²⁶³ Исто, к. 783А, рег. бр. 1-1; к. 787А, рег. бр. 24-6.

²⁶⁴ Зборник, I, 7, док. бр. 169, Извештај штаба 10. крајишке бригаде од 30. IV 1944. штабу 5. НОУ дивизије о борби са Немцима на Кадињачи и пребацивању на просторију Руда буква, Сеча Река; М. Морача, *н. д.*, 224.

гада са болницом 2. пролехерске дивизије у рејон села Сече Реке, 4. крајишка бригада у рејон села Јеловика, а 1. крајишка бригада у рејон села Јакаља.

Прелаз комуникације Ужце—Вишеград и Ужце—Бажина Башта 27—29. априла 1944.

Да би помогли 16. и 17. дивизији да из источне Босне пређу у Србију, штабови 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије су 30. априла у 16 часова у селу Варди одлучили да Ударну групу дивизија поставе на шири простор — Повлен, Медведник, Рогачица, па да одатле офанзивно дејствују према комуникацијама Ужице—Ваљево, Ваљево—Љубовија и Ужице—Бајина Башта—Љубовија и разбију четничке снаге на тој просторији.²⁶⁵

Међутим, генерал Фелбер, који је свој штаб преместио из Крањева у Косјерић, одлучио се на офанзивну акцију — да окружи и уништи 2. и 5. дивизију.²⁶⁶ На располагању је имао следеће снаге: квислиншку Борбену групу »Таталовић« (јединице Српског добровољачког корпуса), бугарску 24. пешадијску дивизију, Борбену групу »Холман«, Борбену групу »Вајл« (2. батаљон 4. пука »Бранденбург«, чета А и Б 500. СС падобранско-ловачког батаљона и четнички Ваљевски корпус), 1. батаљон 5. пука Руског заштитног корпуса, 500. СС падобрански ловачки батаљон и 61. пешадијски пук бугарске 24. дивизије (резерва команданта Југоистока у Пожеги).

Од четничких снага у акцији су учествовали: 1. и 2. рачанска бригада, Златиборски корпус, Ваљевски корпус, 1. и 2. равногорски корпус, Церски корпус, Шумадијска група корпуса и Пожешки корпус.²⁶⁷

У акцији је учествовала и немачка авијација у групама од 4 до 6 бомбардера.

Првог маја Ударна група дивизија је кренула ка Повлену и Медведнику.

Четврта крајишка бригада је око 3 часа кренула из села Кондера и до 6 часова са два батаљона, који су имали задатак да поруше друм Костојевићи—Варда и затворе тај правац, сместила се у село Јакаљ. Друга два батаљона, који су имали да се сместе у засеоцима Осиповићима и Благоје-

²⁶⁵ У то време штаб Ударне групе дивизија је знао да је непријатељ јаким снагама посео Дрину да би спречио 16. и 17. дивизију да се пребаце у Србију, да покушава да се пробије према Варди и да се четничке снаге прикупљају према Повлену, али није знао да је штаб 3. ударног корпуса одлучио да привремено одустане од пребацивања 16. и 17. дивизије у Србију.

²⁶⁶ АВИИ, Буг. архива, к. 6, Б-20, Телеграм команданта Југопостока од 28. IV 1944.

²⁶⁷ П. Вишњић, *н.д.*, 260—261.

вићима, сукобила су се на положају Крстово брдо (к. 906) са немачком Борбеном групом »Холман« и једним батаљоном бугарске 24. дивизије, који су око 9 часова кренули из села Лештенско ка Вујетићима. Непријатељ је одбачен, али је убрзо предузео наступање у две колоне: једном је избио у долину речице Рогачице и продужио наступање том долином на северозапад, а другом је, преко засеока Пајића, Јасеновца (триг. 1045) и Зарошке косе, наступао ка Вујетићима.

Од тог часа оба батаљона 4. крајишке бригаде била су ангажована у борби, један на правцу прве, а други на правцу друге колоне, па је штаб Бригаде наредио батаљонима који су остали у Јакаљу да преко Варде и села Гадећева нападну десни бок непријатељске колоне која је наступала долином Рогачице. Око 13 часова непријатељ је на јуриш заузео Крстово брдо (к. 906) и засеоке Осиповиће и Благојевиће, а два батаљона 4. крајишке бригаде су се повукла на линију к. 431—Јасеновац и на коту 1038. Непријатељ је, уз подршку авијације, продужио наступање и бочним маневрима запретио окружењем. Да би избегли окружење, они су се око 16 часова повукли на Зарошку косу (к. 917) и у заселак Ромиће. Уто су стигли и батаљони из Јакаља и одмах, преко засеока Матића и Ромића, с бока напали непријатељску колону у долини Рогачице, те је она стала и заноћила на достигнутој линији.²⁶⁸

Другог маја су 2. пролетерска дивизија и 1. крајишка бригада одбацили четнике на Јабланик (триг. 1274), после чега се 1. бригада сместила у рејон села Прокића и Боровњака (к. 1126) и затворила правац према Јабланику.⁰⁹

Пошто је на основу дејства непријатељских снага 1. маја закључио да је простор Повлен, Медведник за непријатеља веома важан и да је непријатељ чврсто одлучио да са те просторије одбаци Ударну групу дивизија, штаб Групе је 1. маја у 20,30 часова одлучио да обе дивизије ноћу 2/3. маја пребаци на Маљен.²⁷⁰ 5. крајишку дивизију из рејона Букова (к. 755), преко комуникације Ваљево—Косјерић, на јужне падине Маљена (1. бригада у заселак Мионицу, 4. бригада у село Љутице, а 10. бригада у село Скакавце), а 2.

268 АВИИ, к. 789А, рег. бр. 15-6.

269 Исто, к. 783А, рег. бр. Ш.

270 П. Вишњић, *н. д.*, 269—270.

пролетерску дивизију, из рејона Чубрице (к. 692) на северне падине Маљена (4. бригада у село Мратишиће, 2. бригада у село Крчмаре, а 3. бригада у села Осеченицу и Бријежђе).

Непријатељ очигледно није знао за ову одлуку штаба Ударне групе дивизија, па је допунским наређењима упућивао своје јединице да дејствују ка Повлену. Нарочито су четници били решени да »по сваку цену« униште 2. и 5. дивизију; чији је долазак у Србију представљао за њих велику опасност.²⁷¹

Кад су 2. маја по подне 2. и 5. дивизија кренуле пут Маљена, само је 10. крајишка бригада без борбе прешла комуникацију Ваљево—Косјерић и разместила се у рејону села Скакаваца, пошто је у рејону тог села претходно разбила једну групу четника и чету Немаца.²⁷²

Четврта крајишка бригада је у 13 часова кренула из села Лазице. Уз пут је, на просторији Црвени Брег, Радановци водила борбу са четницима, садејствујући јединицама 2. пролетерске дивизије, које су се кретале правцем Мравињци—Самари—Вагон—Косице.²⁷³ Око 15 часова је савладала отпор четника у селу Радановцима и одбацила их према планини Буковику, наставила марш и, 3. маја ујутру, избила под превој Букова, где су је, на положају Тавани—Башинац, дочекали добро утврђени Немци и четници. Да би брже слохмио непријатељску одбрану, штаб Бригаде је увео у борбу три батаљона. Међутим, непријатељ се, уз подршку тенкова, упорно бранио, ослањајући се на ровове и погодне положаје. Једино је једна чета 4. батаљона, која је била на осигурању, успела да се преко засеока Гајчана пробије преко комуникације и споји са 10. крајишком бригадом. Уз пут је заробила 18 четника. Затим се Бригада повукла на линију Горње Лисине—Сопоље.²⁷⁴

Друга пролетерска дивизија је водила борбе са четницима и, 3. маја око 4 часа, избила на комуникацију Ваље-

271 АВИИ, микрофилм, Билећа, бр. 20 А/683, Депеша Драже Мпхапловића бр. 92 од 2. V 1944.

272 Исто, к. 783А, рег. бр. 1-1.

273 Исто, к. 736, рег. бр. 11-4, Операцијски дневник штаба 2. пролетерске бригаде.

274 Исто, 4, 782, рег. бр. 4-6, депеша штаба 4. крајишке бригаде од 3. V 1944. штабу 5. НОУ дивизије о повлачењу бригаде на положај Шуматница—Подотица—Дреновачки кик.

во—Косјерић, али је, иосле борбе са Немцима и четницима, одустала од преласка комуникације, повукавши се на линију Гојчевица—Забава—Липа Раван.²⁷⁵

'к

Пошто 2. и 5. дивизија нису успеле да се пребаце преко комуникације Ваљево—Косјерић на Маљен, штаб Ударне групе дивизија је одлучио да их задржи на Пов;гегну и одмори. Том приликом је одлучио да 10. крајишку бригаду, која се једина налазила источно од комуникације Ваљево—Косјерић, повуче западно од комуникације у састав 5. крајишке дивизије, а према немачким снагама на комуникацији Ваљево—Косјерић постави чврст застор и испита њихову јачину и намере.²⁷⁶

Међутим, генерал Фелбер је проценио да ће 2. и 5. дивизија поново покушати да прећу комуникацију Ваљево—Косјерић, а затим железничку пругу Београд—Чачак, с циљем да продру у Шумадију, па је 3. маја, наредио:

Борбеној групи »Вајл« — да онемогући продор Ударне групе дивизија преко комуникације Ваљево—Косјерић, па је, ради тога, појачао 3. батаљоном 4. пука »Бранденбург« из Ужица и образовао јачу резерву (немачки 696. моторизовани батаљон пољске жандармерије у Ужицу, 2. батаљон 1. пука Српског добровољачког корпуса у Костојевићима и 2. чета 12. оклопног батаљона у Рогачици), како би право-времено могао слати појачања тамо где то буде било потребно.²⁷⁷

Четничка Врховна команда је наредила: 2. равнгорском корпусу — да спречи продор Ударне групе на подручје Маљена и нападне 10. крајишку бригаду; Церском корпусу да са Повлена енергично нападне наше снаге с лећа.²⁷⁸

²⁷⁵ Исто, к. 736, рег. бр. 11-4.

²⁷⁶ Зборник, I, 7, док. бр. 176, Наређење штаба 5. НОУ дивизије од 3. V 1944. штабу 2. пролетерске дивизије за разбијање четничке групације на сектору Црвени брег—Повлен.

²⁷⁷ АВИИ, Брг. архива, к. 6, Б-22, Телеграм немачког команданта Југоистока штабу бугарског 1. окупационог корпуса од 3. V 1944.

²⁷⁸ Исто, микрофилм, Билећа, бр. 26/168 и 170, Депеша поручника Лазаревића бр. 605—607 од 3. V 1944; бр. 26А/685, Депеша Драже Михаиловића бр. 96—98 и 101 од 3. V 1944.

Четвртог маја до 15 часова 1. крајишка бригада је посела шири рејон села Маковишта, где се сукобила са четничком Ужичком бригадом Златиборског корпуса, протерала је и заузела село Варду.²⁷⁹

Четврта крајишка бригада је на положају Дреновачки кик (триг. 946) од 13 часова до увече водила борбу са Немцима и четницима који су у више колона покушали да се пробију у село Радановце, *предвече их* одбацила према Буковима и послала извиђачке патроле према Годљеви, Галовићима и Дубници, да осматрају комуникацију Валево—Косјерић.²⁸⁰

Десета крајишка бригада је у борби са четницима у рејону села Скакаваца и Тометиног Поља одржала своје положаје, осим Субјела (триг. 924), који је непријатељ заузео.²⁸¹

Друга пролетерска дивизија се 4. маја без борбе вратила на Повлен и затворила правце према Рогачици и Костојевићима. Само је 4. пролетерска бригада овог дана на положају Равна гора (к. 848)—Маглеш-планина водила борбе са Немцима, четницима и деловима Руског заштитног корпуса, који су покушали да се пробију у село Мравиње, и одбацила их према полазним положајима.²⁸²

И немачко командовање је осетило да 2. и 5. дивизији понестаје снаге, па је наредило да се свакодневно нападају све док се не униште.²⁸³

Петог маја ујутру Борбена група »Вајл«²⁸⁴ и четничка Црногорска бригада напали су 4. крајишку бригаду на линији Белак—Дреновачки кик—Горња Лисина—Побилице. Непријатељ је наступао у три колоне: прва, правцем Башинац—Сопоље—Лепа Раван; друга, правцем Горња Ли-

279 Исто, к. 787А, рег. бр. 24-6.

280 Исто, к. 782, рег. бр. 8—6, Извештај штаба 4. крајишке бригаде од 4. V 1944. штабу 5. НОУ дивизије о дејствима бригаде 4. V 1944.

281 Исто, к. 788А, рег. бр. 1-6.

282 Исто, к. 732А, рег. бр. 56-4.

283 Исто, Буг. архива, к. 6, Б-23, Телеграм немачког команданта Југоистока од 28. IV 1944; Б-23, Телеграм немачког команданта Југоистока немачком штабу за везу при штабу бугарског 1. окупационог корпуса од 4. V 1944.

284 У Борбеној групи »Вајл« су се сада налазили 1. и 2. батаљон 4. пука »Бранденбург« и 696. моторизовани батаљон пољске жандармерије.

сина—Дреновачки кик, а трећа, уз подршку тенкова, правцем Гојчани—Кандићи—Побилице.

Бригада је у првој линији имала два батаљона: са једним је посела Горњу Лисину и Дреновачки кик, а са другим Белак и Сопоље, контролишући правце према Забави, Ивљу, Буковима, Дреновцима и Ражани. Друга два батаљона, заједно са бригадном болницом, налазила су се у рејону Ваганци, Ивањска коса.

Око 6 часова немачке претходнице су се сукобиле са извиђачким деловима 4. бригаде, који су се повукли у састав бригаде, а око 7 часова приметна се оштра борба, у којој је немачка десна колона овладала Белаком (к. 825), али је, кад су у борбу уведене батаљонске резерве, одбачена. Кад је убрзо непријатељ поново прешао у жесток напад, успео је, после два часа борбе, да продре на Дреновачки кик. Тада је штаб Бригаде увео у борбу резерву, па је, енергичним наступањем преко Побаница, око 11 часова непријатељ одбачен, а положај стабилизован. Непријатељ је око 13 часова обновио напад на целој линији и, уз подршку авијације и тенкова, заузео Белак и Побилице и продужио наступање према Свињској коси, те је 4. бригада напустила Дреновачки кик и око 14 часова посела нове положаје на линији Остреш—Каменита коса.²⁸⁵

Ситуација се за Ударну групу дивизија неповољно развијала. Непријатељ је стално ојачавао своје снаге и бивао активнији, а јединицама 2. и 5. дивизије је све више понестајало и снаге и муниције. И исхрана је бивала све слабија, а број рањеника се стално повећавао, што је отежавало покрет јединица и умањивало њихову хманеварску способност.

Због тога је штаб Ударне групе 2. и 5. дивизију упутио на југ, на Јелову гору, где су стигле 6. маја по подне, пошто су уз пут водиле борбе са непријатељем. Одатле је Ударна група, осим 1. крајишке бригаде,²⁸⁶ у рејону села Заглавка

²⁸⁵ Зборник, I, 7, док. бр. 185, Извјештај штаба 4. крајишке бригаде од 5. V 1944. штабу 5. НОУ дивизије о борбама против непријатеља на Дреновачком кики.

²⁸⁶ Прва крајишка бригада је као засебна колона прешла комуникацију Ужице—Бајина Башта у рејону села Штитара и Шеварија, а комуникацију Ужице—Вишеград у рејону села Подстјенпце и сместила се у село Шљивовицу. (АВИИ, к. 787А, рег. бр. 24-6).

ноћу 6/7. маја прешла у једној колони комуникацију Ужице—Бајина Башта.

На челу колоне маршевала је 4. крајишка бригада. Она је на месту прелаза са једним батаљоном разбила групу Бугара, која је на утврђеном врху Грађевинара, јужно од школе у селу Заглавку, обезбеђивала комуникацију. Немци су интервенисали од Кадињаче и од села Дуба, али су на оба правца били одбачени. После тога непријатељ је покушао да јачим снагама преко Поникава нападне колону, али га је 2. пролетерска бригада одбацила, после чега је колона неометано стигла на просторију Поникава: 4. крајишка бригада у засеоке Костиће и Кљајиће, 10. крајишка бригада у село Пшаник и на Кадину главу (к. 1013), 2. пролетерска бригада у Поникве, а 3. српска и 4. пролетерска у село Солотушу.²⁸⁷

Седмог маја непријатељска авијација је интензивно извиђала и пешадија је продужила да напада. Око 6 часова једна немачка моторизована колона, која се као претходница 4. пука »Бранденбург« кретала од Ужица према селу Биоски, сукобила се са 1. батаљоном 4. крајишке бригаде, који је био у заседи на Градини (к. 792) и, после оштре борбе, морала се повућ. Међутим, непријатељу су непрекидно стизала појачања од Ужица, између осталих и једна моторизована колона од око 100 возила из 696. моторизованог батаљона пољске жандармерије.

Уз подршку тенкова и авијације непријатељ је поново прешао у напад у три колоне: правцем Стапари—Митрашиновићи—Рочњак—Градина (к. 792), комуникацијом Подстијеница—Биоска и правцем Буковик (к. 977)—Кљајићи—Бурићи—Јелисавчићи (к. 862). Бочним колонама непријатељ је заобилазио наше заседе, а моторизованом, дуж комуникације, вршио јак притисак тенковима. Тако нападајући, он је брзо заузео Буковик (триг. 977), на коме се налазила само једна наша извиђачка патрола, и продро у Кљајиће и Буриће, угрозивши нашу заседу на Брановој глави

²⁸⁷ Исто, к. 732А, рег. бр. 56-4; к. 783А, рег. бр. 1-1; к. 787А, рег. бр. 24-6; к. 736, рег. бр. 11-4.

(к. 930). Због тога је штаб Бригаде на том правцу увео у борбу још један батаљон, те је непријатеља у жестоком противнападу одбацио према Буковику.

Истовремено је кодона која је наступала од Стапара ушла у Митрашиновиће и заузела село Рочњак, одбацивши наше извиђачке делове према Градини (к. 792). Ту се развила најжешћа борба, јер је непријатељ, уз подршку артиљерије и тенкова, који су дошли старим путем, непрекидно нападао, покушавајући да одсече наше делове на Брановој глави. Неколико је пута Градина прелазила из руку у руке. Најзад ју је непријатељ око 11 часова заузео, и њу и заселак Јанковиће, и одмах продужио напад према Гробанском брду и заузео коту 841.

Приближно у исто време друге две непријатељске колоне су присилиле делове Бригаде да напусте линију Бранова глава—Кљајићи и да се под борбом повлаче правцем Рогићи—Костићи, где су се спојили са осталим деловима Бригаде. Непријатељ је на тај начин ослободио комуникацију према селу Биоски, али је и даље продужио да напада 4. крајишку бригаду. Око 12 часова заузео је село Јелисавчиће и заселак Костиће, а око 13 часова ушао у село Кнежевиће. Бригада се задржала на положају Голо брдо (к. 952)—Забој (к. 825) и у селу Пшанику успоставила везу са 10. крајишком бригадом. Ту је од штаба Дивизије добила наређење да затвори пут који од Кремне води за Калуђерске Баре²⁸⁸

Истог дана, 7. маја, и 10. крајишка бригада је водила борбе на Кадиној глави (к. 1013). По подне је на правцу Металка—Кадина глава у борби учествовала и 4. крајишка бригада.

Борбе које је 4. крајишка бригада водила заједно са другим јединицама 5. крајишке и 2. пролетерске дивизије на просторији Ужице, Ваљево, пл. Тара биле су исцрпљујуће. У њима је непријатељ често имао иницијативу, или је, пак, успевао на време да паралише нашу. Ово се посебно односи на време када су 16. и 17. дивизија покушавале да се из источне Босне пребаце у Србију. Тада је немачка команда у Србији дешифровала депеше штаба Ударне групе дивизија, па је вероватно на тај начин успевала да на време

288 Исто, к. 783А, рег. бр. 1-1; к. 789А, рег. бр. 15-6.

и у повољном распореду реагује на наше нападе. Заиста смо се чудили како је готово увек непријатељ успевао да се на време постави на правцу нашег наступања! Међутим, и сам створ земљишта је био повољнији за непријатеља, јер је то било земљиште са релативно малом надморском висином и доста комуникативно, што је непријатељу омогућавало да маневрише јединицама по војишту. Непријатеља је подржавала и авијација. Готово свакодневно нас је тукла са 4—6 авиона.

Кад се свему томе дода и то да су то доста пасивни крајеви, онда се тек може сагледати са каквим су се тешкоћама бориле наше јединице. Посебно је било тешко обезбедити исхрану. Становништво Ужица је, без обзира на опасност од репресалија, давало нашим борцима све што је имало. Било је случајева да смо држали положаје изнад самог града (Орловац, к. 565), а да су нам сељаци, пузећи, доносили храну на положај и тако се и сами излагали опасности. То је, поред осталог, било велико охрабрење за наше борце, јер су осећали да и у тим најтежњч часовима имају подршку народа.

Четврта крајишка бригада није никад била на граници потпуне исцрпљености као тада. Наиме, дешавало се, кад се колони да знак да стане, да сви борци легну, те су се морали улагати посебни напори да колона поново крене. Тако нам је настрадало неколико одличних бораца, који су се негде склонили и заспали и које је непријатељ после пронашао.

И интендантура и санитет су у тако тешким условима добро обавили своје послове. Борци су, с обзиром на услове, били доста добро храњени, а сваком рањенику или болеснику пружена је неопходна санитетска помоћ; најтежи су отпремани у дивизијску болницу.

ПОВЛАЧЕЊЕ У ЦРНУ ГОРУ

Непрекидне двомесечне борбе и покрети исцрпили су јединице Ударне групе дивизија. Осим тога, тешки рањеници, ношени на носилима, успоравали су покрет на земљишту које је и иначе било тешко пролазно. На скученом маневарском простору, окруженом комуникацијама које

је држао непријатељ, јединице 2. и 5. дивизије се више нису могле одржати. Непријатељ је био врло активан, а јединице Ударне групе, осим наведених недаћа, оскудевале су и у муницији, па су штабови обеју дивизија, с члановима Главног штаба за Србију и делегатом Врховног штаба, одлучили да се Ударна група што пре пребаци у Санџак и Црну Гору, ослони на 2. ударни корпус и преда му болнице са тешким рањеницима.²⁸⁰

Због тога су се 4. и 10. крајишка бригада ноћу 7/8. маја пребациле у рејон села Милошевца и истуриле извиђачка одељења према Шаргану, Кремни и Мокрој Гори, а борбена осигурања на Чепљевац (к. 1221), Руњеву главицу (к. 1438), Гавран (к. 1453), Никшића пресед (к. 1306), Збориште (триг. 1514) и Ивицу (к. 1328), а 2. пролетерска дивизија из рејона Калуђерских Бара на положај к. 977—Шљивиовица—к. 996—Голубац (к. 1113)—Висока глава (к. 1174)—к. 1131, одакле је истурила извиђачка одељења и борбена осигурања према Бајиној Башти, Кадињачи, Кремни и Шаргану.

Непријатељ је, међутим, прегруписавао снаге ка Дрини, очекујући да ће 2. и 5. дивизија тамо кренути ради прихвата 16. и 17. дивизије. Из Ужица према Вишеграду и Старом Броду послато је преко 100 камиона са пешадијом и ратним материјалом, а авијација је извиђала овај рејон.²⁰⁰

Како су се делови 1. крајишке бригаде, који су маршевали на одвојеном правцу, сукобили у рејону Чајетине и Палисада са деловима Српске државне страже и бугарске 24. дивизије, непријатељ је открио да је 5. крајишка дивизија кренула на просторију јужно од Ужица, па је на комуникацију Ужице—Вишеград почео да довлачи нова појачања.

Због тога је штаб Ударне групе дивизија хитно, ноћу 8/9. маја, 5. крајишку дивизију у две колоне пребацио према комуникацији Ужице—Вишеград: 4. бригаду правцем Милошевац—Дипшића пресед—Тимотијевићи—Ковиљача (к. 1108)—Мећедова леска (к. 1012)—Мокра Гора—Семегњево, а 10. бригаду правцем Милошевац—Збориште—Милекићи—Гола глава (к. 1174)—Шарган (к. 1019)—Шишатовић—Велики врх (триг. 1182)—Ческови вис (к. 1110)—Семегњево.

289 П. Вишњић, *н. д.*, 305.

290 Исто.

Приликом иреласка комуникације, 4. крајишка бригада је спалила железничку станицу у Мокрој гори, а 10. крајишка бригада одбацила са Шаргана према Кремни једну групу од око 30 Немаца.

У међувремену је, на захтев команданта Главног штаба НОВ Србије, штаб 5. крајишке дивизије одлучио да 2. пролетерска и 3. српска бригада са штабом 2. пролетерске дивизије покушају да продру у Шумадију, а да 4. пролетерска бригада са тешким рањеницима 2. пролетерске дивизије привремено остане у саставу 5. крајишке дивизије. Ради одмора и припрема она се задржавала на Тари.²⁰¹

Од обавештајних органа штаб 5. крајишке дивизије је дознао да непријатељ очекује покрет наших снага ка планини Голији или Рудом и да припрема напад на Семегњево, па је, да би обмануо непријатеља о својим даљим намерама, ноћу 10/11. маја пребацио 1. крајишку бригаду преко комуникације Ужице—Чајетина на просторију Алин Поток, Рожанства, а 4. и 10. крајишку бригаду, преко северних падина Торника, у рејон села Горњег Љубиша, Раковице и Гостиља.

У ствари, непријатељ је предузео мере да предухитри 5. дивизију, па је Ваљевски четнички корпус упутио да наше снаге са истока набацује на планину Тару и спречи њихов евентуални покушај да пређу Лим, а Златиборски четнички корпус да 10. маја нападне 5. крајишку дивизију у рејону села Семегњева.

Пета дивизија је, међутим, 11. маја почела покрет према истоку: 1. крајишка бригада је прешла комуникацију Ужице—Кокин Брод у рејону Великог крша (триг. 1032), одбацила делове Ваљевског и Пожешког четничког корпуса према селима Рожанству и Равнима; 10. крајишка бригада је прешла комуникацију у рејону села Гостиља, где је разбила извесне четничке снаге и садејствовала 1. крајишкој бригади, а 4. крајишка бригада, с којом се кретао и штаб 5. дивизије, наишла је у селу Љубишу на четничку Црногорску бригаду, која је држала положај на Борковцу

291 М. Морача, *н.д.*, 236. ; - * г ;

(триг. 1261), наила је и —• после неколико узастопних јуриша — заузела Борковац. Међутим, показало се да се ту налазе јаче непријатељске снаге, па је уведен у борбу још један батаљон, који је очистио од непријатеља заселак Смиљаниће и заузео коту 1059, те упао у село Љубиш, одакле су четници из утврђених зграда пружили отпор, нарочито из школске зграде, која је заузета на јуриш.²⁹²

После протеривања из села Љубиша, четници су добили појачања и извршили жесток противнапад, с намером да поврате ово село. Борбе су трајале цело по подне, а поједини положаји су по неколико пута прелазили из руку у руке, јер су четници улагали крајње напоре да поврате Љубиш, овладају тим делом комуникације и споје се са својим снагама које су наступале са севера.

Тек пред вече 4. крајишка бригада је, пошто је увела у борбу и 4. батаљон, потпуно разбила четнике и одбацила их преко реке Мали Рзав ка Бјелуши.

И 1. бригада је ради спајања са снагама на југу водила борбе са четничким снагама које су наступале ка Трнави. У тим борбама је учествовао и један батаљон 10. крајишке бригаде. Предвече су четници одбачени према Алином Потоку, Рожанству и Равнима. О томе се говори и у једној депеши четничке Врховне команде, у којој се каже да су комунисти на линији Рожанство—Трнава—Гостиље—Љубиш два пута јуришали и да су се после другог јуриша четничке снаге повукле, као и да су обострани губици велики.²⁸³

Да би избегао теже борбе, штаб 5. крајишке дивизије је одлучио да јединице помери на исток, даље од комуникације Ужице—Кокин Брод.

Четврта крајишка бригада се ноћу 11/12. маја пребацила у рејон Трештене стене (триг. 1288) и затворила правце према селу Клекову и Белој Реци, а 10. крајишка бригада у рејон Бедовац, Баво, Висока и затворила правце према Малом Рзаву, Бјелуши и Округлици. Прва крајишка бригада се задржала у рејону Сирогојна, да успостави везу са

292 АВИИ, к. 789А, рег. бр. 15-6.

293 Исто, микрофилм, Билећа, бр. 20/522-527, Депеша Четничке Врховне команде Команди Србије од 13. V 1044.

4. пролетерском бригадом, а затим да се пребаци у село Бреково.²⁹⁴

Док се 5. крајишка дивизија померала на исток, четници су регруписавали снаге, покушавајући да је зауставе. Јаворском корпусу је наређено да што пре затвори правац Костићи—Рушићи. Ради обједињавања рада, Пожешки и Јаворски корпус су потчињени штабу Ваљевског корпуса. Ова три корпуса имала су да спрече 5. крајишку дивизију да продре на исток. Уз то је из рејона села Гуче упућена на положај на десној обали Моравице група драгачевских четничких бригада — да спречи евентуални продор јединица 5. крајишке дивизије између Ариље и Ивањице према Драгачеву.²⁹⁵

Да би контролисала правац према Љубишу и извићала комуникацију Ужице—Кокин Брод, 4. крајишка бригада је 13. маја померила свој батаљон са Трештене стене према Љубишу, а батаљон са Металке на Округлицу — да затвори правац према планини Мучњу.²⁹⁶

Овог дана штаб Дивизије је сазнао да је у Нову Варош стигло 100 камиона немачких војника, да су немачки предњи делови избили у Кокин Брод и да Немци мобилишу сељаке за поправку моста на реци Увцу. Такође, сазнао је да се у селу Горње и Доње Трудово прикупио цео четнички 2. милешевски корпус и, предњим деловима, запосео Дебело брдо (к. 1250), као и то да је немачких 100 камиона са војском и материјалом упућено преко Пожеге у Ивањицу, док је 1.000 четника, са четири тенка и два оклопна аутомобила и 30 камиона немачке пешадије, из Ужица преко Љубиша стигло у село Белу Реку.

Већ око подне, 13. марта, непријатељ је напао 4. крајишку бригаду. Наступао је у три колоне: правцима Љубиш—Трештена стена, Бела Река—Трештена стена и Драшковићи—Клеково—Равна Гора—Округлица. У прве две колоне, уз подршку тенкова и артиљерије, наступали су заједно Немци и четници. Трећи батаљон 4. крајишке бри-

294 Исто, к. 783А, рег. бр. 1-1.

295 Исто, Ча, к. 22, рег. бр. 14-4, Наређење штаба четничких драгачевских бригада од 11. V 1944. за покрет ка селу њоковићима.

296 Зборник, I, 7, док. бр. 193, Наређење штаба 5. НОУ дивизије од 12. V 1944. штабовима бригада за дејство против четника у правцу Чајетина—Ариље—Ивањида.

гаде, који је раирије, по наређењу штаба Дивизије, напустио Трештену стену,²⁹⁷ нашао се у врло тешкој ситуацији. Пружајући отпор колони која је наступала од села Љубиша, он се постепено повлачио према Трештеној стени, не знајући да су Немци из села Беле Реке изашли на Трештену стену, на којој у то време није било наших снага.

У току повлачења упутио је једну чету да заузме вис (к. 988) и обезбеди батаљону прелаз на десну обалу Љубишнице. Око 15 часова ова чета је запосела наведени вис, јер на њему није било непријатељских снага, па се већ око 17 часова цео батаљон пребацио на десну обалу Љубишнице, запосео положај Висока (заселак Рјека), к. 660 и повезао се десно са деловима 10. крајишке бригаде на положају Баво (к. 1170).

Непријатељске колоне су се спојиле на линији Трештена стена—к. 1025 и предњим деловима избиле на леву обалу Љубишнице и Рзава, где су заноћиле. За то време је 4. батаљон водио борбу против четничког 2. равнорског и 2. милешевског корпуса и четничке Црногорске бригаде, који су наступали правцем Драшковићи—Клекови—Равна Гора—Округлица. Четници су жестоко јуришали и, око 16 часова, присилили га да напусти село Клеково и пребаци се на десну обалу Рзава. Истовремено су напали преко села Равне Горе, настојећи да заузму Округлицу (к. 1307). Нешто после 16 часова избили су на прве падине Округлице и упали у село Бјелушу. Тада је штаб Бригаде увео у борбу још један батаљон и, снажним противнападом, разбио их и одбацио према селу Равна Гора. Бригада је заноћила на линији Бјелуша—Округлица—Високо, са предњим деловима на десној обали Рзава.²⁹⁸

Истовремено, четници су, уз подршку немачких тенкова и авијације, нападали 10. крајишку бригаду правцем Схмиљанићи—Чичково и, поред великих губитака, заузели Преслапу (к. 888), па је на том правцу ангажована и 1. крајишка бригада, те је, после неколико противнапада, непријатељ разбијен и одбачен према Сирогојну.

297 Исто.

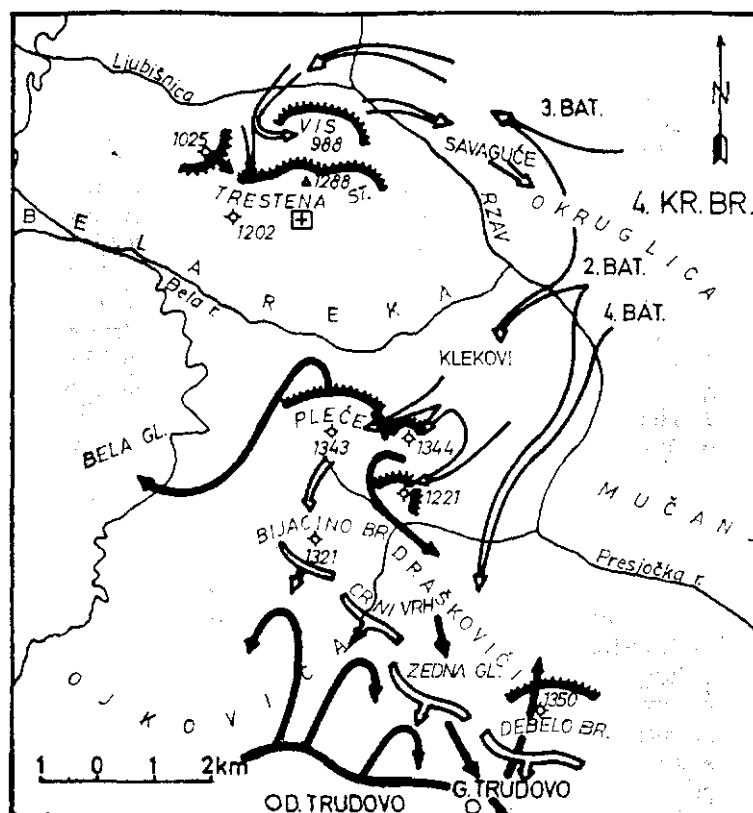
298 Исто, I, 7, док. бр. 202, Извештај штаба 4. крајишке бригаде од 14. V 1944. штабу 5. НОУ дивизије о 'борбама против Немаца, Бугара и четника на просторији Трештена стена, Бијачино брдо; микрофилм, Билећа, бр. 36/75, Денеша капетана Нешка Недића бр. 115, од 13. V 1944.

Штаб 5. крајишке дивизије је оценио да ће непријатељ предузети нов напад, с циљем да спречи њен продор ка Јавору и Голији. Како ни веза са 4. пролетерском бригадом, која се сада налазила у саставу 5. крајишке дивизије, још није била успостављена, штаб Дивизије је одлучио да се ноћу 13/14. маја 4. и 10. крајишка бригада примакну 4. пролетерској и да нападну непријатеља у селима Ојковици и ГорњехМ Трудову, а да 1. крајишка бригада постави заседе на комуникацији Ивањица—Ариље и спречи да непријатељ довлочи појачања.

Четврта крајишка бригада је 13. маја око поноћи са 3. батаљоном напала Немце на Вису (к. 988) и Трештеној стени (к. 1288). Батаљон је неопажен прешао реку Љубишницу и — са једном четом — са западне стране напао Вис. Непријатељ је био потпуно изненађен и, такође без борбе, напустио Вис повлачећи се према Трештеној стени. Батаљон је напад почео нешто после 24 часа главним снагама са запада, а мањим са севера, с намером да заузме коту 1202 и гробље и одсече непријатеља од његове главнине у селу Белој Реци. Напад је био силовит. Иако га је непријатељ дочекао спреман, бомбаши су успели да се привуку и побацају бомбе у прве његове редове. Међутим, непријатељ је са коте 1025 напао у бок главнине батаљона, која је нападала Трештену стену са западне стране. Због тога је изостао једновремени јуриш целог батаљона, па су само они делови који су нападали с фронта упали у прве ровове, али их је непријатељ одбацио и успоставио одбрану. Штаб батаљона је затим одлучио да мањим снагама веже непријатеља за коту 1025, а главнином понови напад на Трештену стену. Међутим, непријатељ је на напад одговорио противнападом и одбацио батаљон према Вису.

Пошто напад није успео, батаљон се у зору поново пребацио на десну обалу Љубишнице и, преко села Савагућа и Округлице, дошао у састав Бригаде.

Док је 3. батаљон без успеха нападао Трештену стену, 2. батаљон је 13. маја у поноћ разбио мање четничке снаге у селу Клекову и, 14. маја око 2 часа, напао непријатеља на положају Плеће (к. 1343) и на котама 1344 и 1221. Непријатељ је вероватно очекивао напад, јер је организованом ватром дочекао први налет батаљона, али му није могао одолети, па се, после непуних пола часа, у нeredу почео

Борбе 4. крајинске бригаде 13. и 14. маја 1944.

повлачити ка југу. Други батаљон је, продуживши гоњење, на јуриш заузео Бијачино брдо (к. 1321).

Истовремено је 4. батаљон преко села Клекова упао у Драшковиће, па су оба батаљона потпуно разбили четнике на простору Драшковићи, Бијачино брдо.

У зору, 14. маја, 4. бригада је посела линију Дебело брдо (к. 1350)—Жедна глава (к. 1439)—Црни врх (к. 1374)—Бијачино брдо (к. 1321). Четници су се повукли делом сна-

га према Горњем Трудову, а делом снага према Белој глави.²⁹⁹

До 10 часова било је мирно, а тада је непријатељ прешао у напад, пошто му је стигао у помоћ 1. батаљон немачког 5. полицијског пука. Наступао је у четири колоне: преко Горњег Трудова ка Дебелом брду (к. 1350), према Жедној глави (к. 1439), према Црном врху (к. 1374) и према Бијачином брду (к. 1321).

Батаљони 4. крајишке бригаде су пустили непријатеља на блиско одстојање и, тек кад се спремао да изврши јуриш, засули су га јаком митраљеском и пушчаном ватром и зауставили, а неке делове натерали да се повуку. Једино је десна колона са истока избила на Дебело брдо, али је и она, у борби прса у прса, одбачена ка полазним положајима.

Непријатељ је око 14 часова поновио напад на целој линији. Најжешће борбе вођене су око Дебелог брда, Жедне главе и Црног врха. Непријатељ је покушавао да маневром преко села Драшковића одбаци наше снаге на комуникацију Љубиш—Кокин Брод, како би их лакше тучао. У обостраним противнападима поједини положаји су по неколико пута прелазили из руку у руке, нарочито Дебело брдо. У тим тешким борбама, које су трајале читаво поподне, Бригада је ангажовала сва четири батаљона (осим једне чете). Ипак је предвече непријатељ овладао Дебелим брдом, на коме је и заноћио. Бригада се и даље задржала на Жедној глави, Црном врху и Бијачином брду.³⁰⁰

Веза са 4. пролетерском бригадом није била успостављена ни 14. маја, па је штаб Дивизије одлучио да са две бригаде нападне непријатеља у селу Штиткову, а затим да једну бригаду задржи на комуникацији Ужице—Кокин Брод и тако покуша да успостави везу са 4. пролетерском бригадом. Одлучено је да и начелник штаба Дивизије, са радио-станицом и једним батаљоном 4. крајишке бригаде, одмах крене правцем Негбина—Доброселица—Семегњево и успостави везу са 4. пролетерском бригадом. На Штитково је требало да напада 10. крајишка бригада. Она је 15. маја у свануће стигла у село Драшковиће, успоставила везу са 4. крајишком бригадом и преузела од ње положаје Црни врх (к. 1374) и Жедну главу (к. 1439), у зору заузела

299 Зборник, I, 7, док. бр. 202.

300 АВИИ, к. 789А, рег. бр. 15-6.

Дебело брдо (к. 1350) и протерала непријатеља ка Горњем Трудову, али је њено даље наступање ка селу Штиткову непријатељ зауставио јаким противнападом. Да би олакшали њен положај, два батаљона 4. бригаде су око подне од Ојковице напала непријатеља у леви бок и, заједно са 10. бригадом, одбацила га према Горњем Трудову.³⁰¹

Четврта крајишка бригада се 15. маја у зору, пошто је положила Жедну главу и Црни врх предала 10. бригади, са два батаљона померила у село Ојковицу, а један батаљон је задржала на Бијачином брду (к. 1321) и затворила правце према Кокином Броду и Белој Реци, припремајући напад на једно од ових места. Један њен батаљон је ноћу 14/15. маја упућен правцем Кућани—Негбина—Драглица—Семегњево да успостави контакт са 4. пролетерском бригадом. Пошто су око подне два батаљона била ангажована у борби према Горњем Трудову, изостао је планирани напад на Кокин Брод и Белу Реку.³⁰²

Прва крајишка бригада је на свом правцу наишла на борбено осигурање 1. батаљона немачког 5. полицијског пука на планини Чемерници и протерала га према селу Штиткову. Тај немачки батаљон је 14. маја цео дан водио борбу са 4. крајишком бригадом на положају Дебело брдо—Црни врх—Жедна глава—Бијачино брдо, ту заноћио и, 15. маја на истим положајима, водио борбу са 10. крајишком бригадом.

Како је штаб 2. пролетерске дивизије закључио да се не може одржати на Тари и да се са премореним и слабо снабденим људством неће моћи пробити у Шумадију, пребацио се ноћу 11/12. маја са две бригаде преко комуникације Ужице—Вишеград и разместио у селу Семегњево, а 13. маја на просторију Доње и Горње Јабланице, где је успоставио везу са 4. пролетерском бригадом. Петнаестог маја Дивизија се померила на исток, на просторију Доброселица, Стубе, Пећина, Драглица, Негбина, а ноћу 15/16. маја

301 Исто, к. 783А, рег. бр. 1-1!; к. 787А, рег. бр. 24-6.

302 Исто, к. 783А, рег. бр. 1-1; к. 789А, рег. бр. 15-6; Зборник, I, 7, док. бр. 205, Извештај штаба 10. крајишке бригаде од 17. V 1944. штабу дивизије о борби против четника у времену од 11. до 15. V на линији Владаје—Дреново—Бедовац—Цуни врх—Дебело брдо.

је на просторији Борова глава, Драглица, Кућани, Горњи Љубиш, Негбина, Селишта успоставила везу са 5. крајишком дивизијом.³⁰³

Врховни штаб је, не знајући да је Ударна група дивизија физички исцрпљена, оптерећена гломазним болницама и без муниције, одлучио да се 2. и 5. дивизија привремено оријентису према слободној територији 2. ударног корпуса у Санџаку и Црној Гори. Са том одлуком је упознат и штаб 2. ударног корпуса, чије су јединице: 5. бригада 3. ударне дивизије, са Златара према селу Караули (15 км северозападно од Сјенице) и комуникацији Пријепоље—Сјеница, и 37. санџачка ударна дивизија нападом на непријатеља код Пријепоља, Пљеваља и Прибоја, имала да садејствују Ударној групи у пробијању ка слободној територији.⁸⁰⁴

Непријатељ није знао којим ће се правцима Ударна група кретати, па је предузео мере да обезбеди све правце који изводе на југ и исток. Требало је да Немци са линије Кагићи—Мбскова—Трудово—Кокин Брод *продуже* напад ка северозападу; четници су запосели леву обалу Рзава, од Сирогојна до Трештене стене, а Бугари, четници и јединице Српског добровољачког корпуса и Српске државне страже су затворили правце према Ивањици и Ариљу.

Пета дивизија је из рејона села Мочиоца, преко Ојковице, Васиљевића и Акмачића, маршевала у једној колони (са 1. крајишком бригадом у претходници, а 4. крајишком у заштитници) и, ноћу 15/16. маја, пошто је разбила слабије четничке снаге, пребацила се на просторију Акмачићи, Дрмановићи (1. бригада), Комарани (10. бригада), Амзићи, Вилови (4. бригада), обезбедивши се од *Сјенице, Увца, Кокиног Брода* и Нове Вароши.³⁰⁵ Да би заварали непријатеља, два батаљона 4. крајишке бригаде су демонстративно

303 Исто, к. 732А, рег. бр. 56-4.

304 Зборник, I, 16, док. бр. 183, Наређење штаба 37. дивизије од 18. V 1944. штабовима бригада да појачају офанзивна дејства против непријатељских снага на сектору Пљевља—Пријепоље!

305 АВИИ, к. 783А, рег. бр. 1-1; к. 787А, рег. бр. 24-6; к. 789А, рег. бр. 15-6; к. 788А, рег. бр. 1-6.

капала Горње Трудово и Штитково, а затим су се слили у колону и наставили покрет.

Друга пролетерска дивизија је читав дан 16. маја водила тешке борбе с четничко-бугарским снагама на просторији Борова глава, Увац, Сјеништа. Она се, тек по паду крака, одвојила од непријатеља и кренула према Златару, где је стигла у поподневним часовима 17. маја и разместила се на просторију Голо брдо (триг. 1627), Правишево, Радијевићи и успоставила везу са јединицама 5. крајишке дивизије.³⁰⁶

Пошто се 5. крајишка дивизија са тешким рањеницима није могла 17. маја да пребаци преко Четанице у планину Јадовник, она је ноћу 18/19. маја у две колоне прешла комуникацију Сјеница—Пријепоље. У десној колони су, поред штаба Дивизије и приштапских делова, маршевали 1. и 10. бригада правцем Голо брдо—Косатица—Седобро—Дечево—Сопотница. У левој колони маршевала је 4. крајишка бригада, правцем Голо брдо—Турска Мала—Ман. Милешево—Бурђево брдо—Сопотница—Страњани.

За време покрета 4. бригада је разбила групу четника Војислава Лукачевића на положају Титеровач (к. 962), а код Ман. Милешева групу Немаца. Комуникацију је прешла у рејону села Белобада и 19. маја, до зоре, избила у рејон села Сопотнице, те одмах поставила јача обезбеђења на линији Стјепаница—Црвене стијене.³⁰⁷

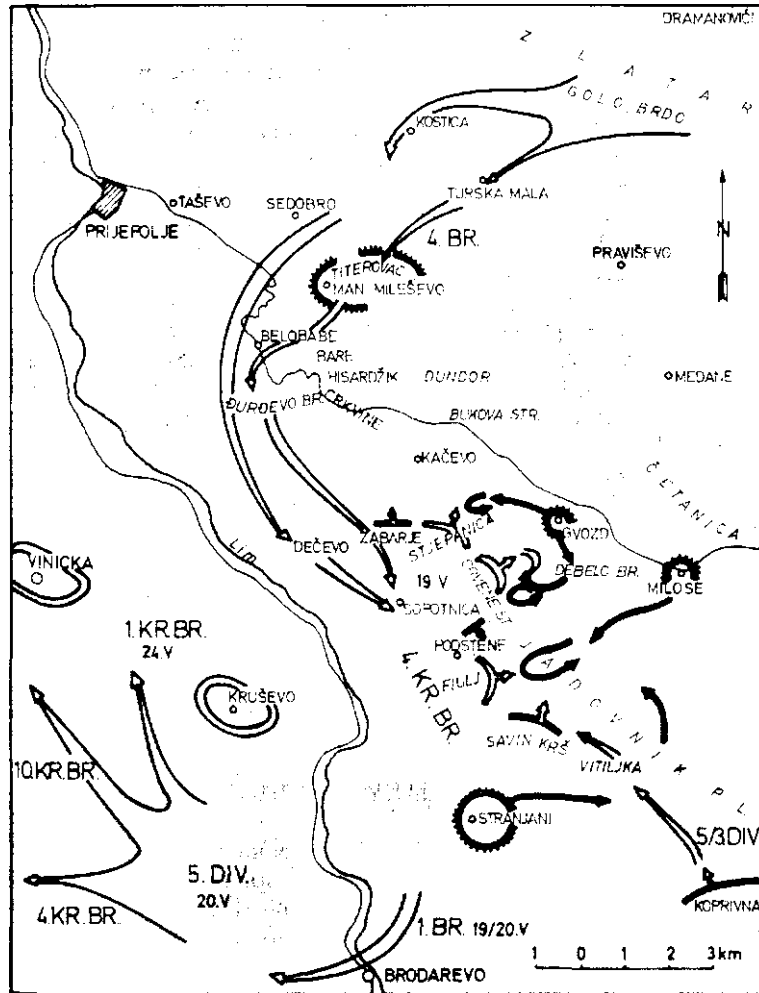
Чим је непријатељ осетио долазак наших јединица у село Сопотницу, напустио је Страњане и повукао се на Јадовник, где је организовао одбрану и појачао је снагама Легије »Кремплер«, које је повукао из села Карауле, Милошевог Дола и Гвозда, као и деловима четничке Андријевичке и Беранске бригаде, који су се после борбе у селу Ивању повукли на Јадовник. Око 11 часова, 19. маја, прешао је у напад правцем Стјепаница—Црвене стијене, с намером да 5. дивизију набаци на Лим и уништи је.

Дочекали су га обезбеђујући делови 4. крајишке бригаде. Борба је била врло тешка, јер је непријатељ био знатно надмоћнији, а уз то се налазио на доминирајућим положајима. Ипак су делови 4. бригаде, крајњом упорношћу,

³⁰⁶ Исто, к. 732А, рег. бр. 56-4.

³⁰⁷ Исто, к. 783А, рег. бр. 1-1; к. 789А, рег. бр. 15-6.

одржали положаје до 12 часова, kada је трком стигла цела 4. бригада, а убрзо и 1, 2. и 3. батаљон 10. бригаде и 4. батаљон 1. бригаде и посели линију Забарије (к. 1168)—Стјепа-ница—Црвене стијене—Подстене—Фиуљ (к. 1323)—Савин

Борбе 4. крајишке бригаде за прелаз комуникација Пријеполје—Сје-ница и Пријеполје—Бродарево 19. и 20. маја 1944.

крш и, на тај начин, присилили непријатеља да развуче своје снаге.

Но, без обзира на то, непријатељ је, уз подршку артиљерије и авијације, предузимао јуриш за јуришем, покушавајући да јединице 5. крајишке дивизије набаци на Лим. Међутим, сви његови покушаји су пропадали јер су батаљони 5. дивизије противнападима враћали изгубљене положаје и до ноћи их чврсто задржали у својим рукама.

У међувремену се осетило дејство 5. бригаде 3. ударне дивизије, која је од села Копривне дејствовала глебеном Јадовника са истока и избила у рејон Витиљке и Савиног крша. Изгледало је да је у рејону Бродарева јединицама 5. дивизије обезбеђен прелаз преко Лима на слободну територију,³⁰⁸ али кад је 1. бригада — са дивизијском болницом и интендантуром — покушала да се преко Страњана и Бродарева пребаци преко Лима на слободну територију, непријатељ је предузео нов напад, тако да су борбе настављене. Непријатељ је врло ретко нападао ноћу, али је ове ноћи, 19/20. маја, и то чинио — не би ли јединице 5. дивизије набацио на Лим и уништио. Нарочито је настојао да заузме Црвене стијене. Више пута су борци 5. дивизије хватали бомбе рукама и враћали их Немцима. То је трајало све до поноћи, кад су напади Немаца попустили. У тим најтежим часовима борци 4. крајишке бригаде су се одржали на Црвеним стијенама и око поноћи заједно са два батаљона 10. крајишке бригаде и 1. батаљоном 1. крајишке бригаде, извршили противнапад, с циљем да овладају врхом Јадовника али — без успеха. За то време је 1. бригада, заједно са дивизијском болницом и интендантуром, у Бродареву прешла Лим преко моста и избила на слободну територију.³⁰⁹

БОРБЕ У САНЦАКУ И ЦРНОЈ ГОРИ

После тешких борби, 2. пролетерска дивизија је, смелим маневром у рејону Караула, Горачићи, ноћу 19/20. маја прешла комуникацију Сјепица—Пријепоље и, 20. маја у зору, избила у село Страњане, где је успоставила везу

³⁰⁸ Исто, к. 783А, рег. бр. 1-1; к. 787А, рег. бр. 24-6; к. 789А, рег. бр. 15-6; к. 788А, рег. бр. 1-6.

³⁰⁹ Исто.

са 5. дивизијом. Истог дана и ноћу 20/21. маја и 2. дивизија се пребацила на леву обалу Лима и, коначно, стигла на ослобођену територију.

Према одлуци штаба 2. ударног корпуса, 5. крајишка дивизија је сменила 37. санџачку ударну дивизију на сектору Пљевља, Бродарево, а 2. пролетерска дивизија је преузела сектор Беране, Андријевица.³¹⁰

У Санџаку се 5. дивизија одмарала, сређивала и припремала за нове борбе. Све своје рањенике и болеснике предала је 2. ударном корпусу, а овај их је послао на лечење у Италију. Дивизија се релативно добро опремила. Од западних савезника је добила веће количине аутоматског оружја, експлозива, мина и муниције, што је знатно повећало њену ватрену моћ. Добила је и веће количине одеће, обуће и санитарског материјала.

У јединицама је појачан војно-политички рад, који је, за време двомесечних борби у Србији, био отежан. За последњих месец дана у Бригаду је ступио већи број нових бораца, које је требало обучити у руковању оружјем и поступцима у борби. У Бригади је тада било разноврсног оружја и различитог порекла, а сваки старешина и борац је морао знати да рукује свим врстама оружја.

У 1. батаљону је тада одржано 28 часова наставе, у 2. батаљону 48, у 3. батаљону 22, а у 4. батаљону 38 часова, док је са старешинама у сваком батаљону одржано по 12 часова наставе. Опет су се у батаљонима појавили листови: у 4. батаљону »Борац«, у 3. батаљону »Кроз борбу«, у 1. батаљону такође »Борац«. У тим листовима су сарађивали борци и старешине и — у томе је био њихов значај.

У част трогодишњице устанка у Босанској крајини, у целој дивизији је одржано једномесечно такмичење из готово свих области војничког живота. Једино је исхрана била прилично слаба, али имали смо у виду економске прилике у Санџаку, па нам то није тако тешко падало.³¹¹ Па, ипак, и даље су вођене борбе са непријатељем, коме је сметало наше присуство на границама Србије.

310 Исто, к. 732А, рег. бр. 56-4.

311 А. Ходлж, *н. д.*, 134.

На левој обали Лима 5. дивизија је 24. маја преузела положаје 37. санџачке дивизије: 1. крајишка бригада је сменила 8. црногорску бригаду на положају Крушево, Враница; 10. крајишка бригада је сменила 3. санџачку бригаду на положају Камена гора, а 4. крајишка бригада је сменила 4. санџачку на линији Подкрајци, Мијаковићи, Њивице, Влаховићи и затворила правце Пљевља—Борово и Пљевља—Левертара.³¹²

У то време у Пљевљима су се налазили један батаљон немачке дивизије »Бранденбург«, четничка Пљеваљска бригада, јачине око 800 људи, и 1.000 четника са подручја Фоча, Калиновик. Повремено су вршили испаде према селима Оџаку, Матаругама и Влаховићима.³¹³ Чим су наше снаге дошле на овај сектор. Немци су одмах почели да појачавају своје гарнизоне. Тако је већ 2. јуна у Пљевља стигао још један немачки батаљон, ојачан са 10 танкета и средњих тенкова.

Ове немачке снаге су, заједно са четницима, ноћу 4/5. јуна нападе 4. крајишку бригаду, главнином дуж комуникације Пљевља—Левертара, а помоћним снагама правцем Рабитље—Мијаковићи—Подкрајци. Борбе су почеле око 23 часа, а сутрадан, око 10 часова, главнина је избила на косе изнад села Влаховића. Одмах је, уз подршку тенкова и артиљерије, продужила наступање, потискујући лево крило 4. бригаде, која је бранила овај правац. Око 16 часова 5. јуна непријатељски моторизовани делови су избили на реку Тару и прешли на њену леву обалу, док је помоћна колона задржана на северним падинама Коријена.³¹⁴ Затим су се

312 АВИИ, к. 718А, рег. бр. 19-3, Наредбе штаба 5. НОУ дивизије ОД 23. V 1944. штабовима 1, 4. и 10. крајишке бригаде за смену јединица 37. дивизије и дејство на комуникацији Пљевља—Пријепље.

313 Исто, к. 782, рег. бр. 12/1-1, Делеша штаба 4. крајишке бригаде од 5. VI 1944. штабу 5. НОУ дивизије о ситуацији код 4. бригаде; 4. 78М, рег. бр. 29-3, Наредбе штаба 5. НОУ дивизије од 6. VI 1944. штабовима 1, 4. и 10. крајишке бригаде за напад на сектор Косовица—Ђурђевића Тара.

314 Исто, к. 781А, рег. бр. 25-3, Наредбе штаба 5. НОУ дивизије од 5. VI 1944. штабовима 1. и 10. крајишке бригаде за напад на сектору Отиловићи—Вијенац.

два батаљона 4. крајншке бригаде поставила бочно према непријатељској главној колони и запосела линију Пашањски До—Црни врх (триг. 1544)—Мрчајевац (триг. 1403), док су се друга два батаљона задржала на положају Мијаковићи, Подкрајци, са предњим деловима на Коријену.³¹⁵

Петог јуна по подне и цео дан 6. јуна непријатељ је убрзано слао појачања према Тари и довлачио муницију, даске и гумене чамце, употребивши за то камионе и око 500 коња.

Јединице 4. крајишке бригаде су за то време нападале на непријатељске посаде на комуникацији Пљевља—Бурђевића Тара, постављале нагазне мине и кидале телефонску линију. Тако су, ноћу 5/6. јуна, нападе непријатељске посаде које су обезбеђивале комуникацију на одсеку Пашањски До, Оцак, нанеле им осетне губитке и у зору се повукле. Истог дана уништен је нагазном мином један камион са групом војника.³¹⁶ Шестог јуна око 13 часова непријатељ је напао наше положаје на линији Пашањски До—Црни врх (триг. 1544), али је, после двочасовне борбе, одбијен.

Сутрадан је нагазном мином уништен још један камион.³¹⁷ Ноћу 7/8. јуна 4. крајишка бригада је поново напала непријатељске посаде на комуникацијама: 2. батаљон у селу Кутуши, а 4. батаљон јужно од села Влаховића. Борбе су вођене до зоре. Непријатељ је био принуђен да употреби тенкове да би се одржао на комуникацији. После ових борби, непријатељ је почео да напушта Тару и повлачи се према Пљевљима, тако да су 8. јуна читав дан вођене борбе са непријатељем у повлачењу. Истог дана нагазном мином су уништена два камиона и један мотоцикл са приколицом, којом приликом су погинула и два официра. До 17 часова непријатељ се повукао у Пљевља,

³¹⁵ Исто, к. 755, рег. бр. 2-1/1, Деша штаба 4. крајишке бригаде од 5. VI 1944. у 21 час штабу 5. НОУ дивизије.

³¹⁶ Исто, рег. бр. 2-20/1, Деша начелника штаба 5. НОУ дивизије од 7. VI 1944. у 13.30 часова.

³¹⁷ Исто, к. 782А, рег. бр. 20-1, Извештај штаба 4. крајишке бригаде од 12. VI 1944. штабу 5. НОУ дивизије о борбама вођеним 7. и 8. VI 1944. на просторији Косаница, Црни Врх.

а 4. крајишка бригада је запосела раије положаје, на линији Подкрајци—Мијаковићи—Њивице—Влаховићи.

Пошто су се Немци повукли у Пљевља, повукли су се и четници — у најближа села око града. Батаљони 4. крајишке бригаде су зарушавали цесту Пљевља—Бурђевића Тара и сваке ноћи упадали у села у којима је било четника и постављали заседе. Тако су, ноћу 10/11. јуна, чистили села Рабитље и Дуратовиће и косе Илино брдо и Мали Плијеш, а ноћу 11/12. и 12/13. јуна поново села око Пљеваља, те су се, после ових акција, четници повукли у град и сву стоку пребацили на десну обалу Нехотине, у заселак Потрлице.

Ноћу 17/18. јуна бригада је са три батаљона напала истурене положаје око Пљеваља, којом приликом је погинуло 13 четника, а тројица су заробљена. У зору су батаљони 4. крајишке бригаде запосели нове положаје: Леничко брдо, Дедовак (к. 1083), Рабитље, са борбеним обезбеђењем на Илином брду.³¹⁸ Немци су готово читав дан артиљеријом тукли положаје 4. бригаде. Ноћу 20/21. јуна 1. батаљон је прешао на десну обалу Пехотине и упао у заселак Потрлице, наневши четницима губитке од четири мртва и три заробљена.³¹⁹

Немци су 22. јуна у 6 часова са око 550 војника, уз подршку шест тенкова, поново напали положаје 4. крајишке бригаде у три колоне: једном према Горњем Селу, другом цестом, а трећом правцем Илино брдо—Зеничко брдо. Око 10 часова непријатељ је збацио 2. и 4. батаљон са Дедовика и одбацио из села Рабитља и продужио наступање према селу Зеници, али га је у 13 часова 4. бригада противнападом одбацила у Пљевља.

Ноћу 22/23. јуна јединице 4. бригаде су на реци Вежишници (на цести Пљевља—Жабљак) порушиле бетонски мост дужине 16 метара.³²⁰ Од 23. јуна до 9. јула 4. бригада је изводила уобичајене акције против четника на сектору

318 Исто, к. 782А, рег. бр. 20-1.

319 Исто, к. 782А, рег. бр. 31-1, Извештај замешка команданта 4. крајишке бригаде од 21. VI 1944. штабу Бригаде о чншењу села од челника.

320 Исто, к. 782А, рег. бр. 33-1, Извештај штаба 4. крајишке бригаде од 23. VI 1944. штабу 5. НОУ дивизије о борбама вођеним око Пљеваља 22. VI 1944.

Пљевља, а непријатељ за то време није ниједном интервенисао јачим снагама.

За време двомесечног боравка у Санџаку и Црној Гори Бригада се, и поред борби које је водила, одморила и средила. Била је на слободној територији и снабдевала се преко народноослободилачких одбора. Јединице су сређивале опрему и мењале опрему и наоружање за опрему и оружје које смо добили од савезника. На састанцима са штабовима батаљона и командама чета анализирани су двомесечне борбе у Србији и предузимане мере да се Бригада још боље оспособи за извршавање нових задатака. При штабу Бригаде организована су два нижа војна курса, које су похађали командири чета и водова. Виши курс је организован при штабу Дивизије.

Посебно, Бригада је била активна у политичком погледу. Редовно су одржавани партијски састанци и саветовања. На њима је анализирано стање у јединицама. Одржана су и два политичка курса — један при штабу Дивизије, а други при штабу Корпуса, у Беранама (Иванград), на којима су слушаоци били виши руководиоци. У јединицама су организована и такмичења и то готово из свих области, а посебно ко ће најбоље извршити постављене задатке. На крају такмичења најбоље јединице су похваљене, а понекад — појединцима су давани и поклони.

Упоредо с тим, политички се радило са народом. Одржаване су конференције и организован културно-забавни живот. Становништво нам је било наклоњено, па су све наше акције биле прихваћене са пуним разумевањем.²³¹

Пошто је 7. СС дивизија »Принц Еуген« одбацила 16. и 17. дивизију од Дрине и спречила их да продру у Србију, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је 15. маја 17. дивизију, преко Јахорине и Зеленгоре, упутио у састав 2. ударног корпуса. Кад је Дивизија стигла западно од Пљеваља, Врховни штаб је наредио штабу 2. ударног корпуса да од 2, 5. и 17. дивизије формира Оперативну групу дивизија и упути је преко Ибра на Копаоник и у Топлицу и Јабланицу, где је непријатељ предузео офанзивну операцију против снага НОВ.

321 М. Морача, *н. д.*, 438.

ОВЛАДАВАЊЕ ЧАКОРОМ

У току припрема за извршење тог задатка, 37. санџачка дивизија је, од 10. до 13. јула, сменила 5. крајишку дивизију са положаја Пријепоље—Пљевља, а ова је преузела сектор 3. ударне дивизије — Бродарево, Бијело Поље, Равна Ријека.

Двадесетог јула 5. дивизија се пребацила на сектор Берана и разместила у села Прачевац, Црни Врх и Буче, југозападно од Берана. У међувремену је, 18. јула, непријатељ предузео офанзивну операцију и према слободној територији у Црној Гори, дејствујући према Колашину и Беранама.³²² Непријатељ, који је наступао уз подршку тенкова, артиљерије и авијације, већ је био заузео Андријевицу и село Рујиште на левој обали Лима. На том правцу он је искористио Чакор као истурену основицу са које је дејствовао према овом делу слободне територије. Чакор је, у ствари, био важно немачко утврђење у непосредној близини албанске границе. Преко њега Немци су контролисали долину горњег тока Лима и спречавали непосредну везу између црногорских и албанских партизанских јединица, те затварали правац према Косову и важну саобраћајницу која спаја Косово и Македонију са Црном Гором, а, преко Пећи и Подгорице, води на Јадранско море.

Чакор су Немци добро утврдили, искористивши погодности планинског, испресецаног и већим делом голог земљишта. Највиши врх на Чакору износи 2.077 метара, а плато са неколико кућа на њему налази се на висини 1.849 метара. На свим погодним местима Немци су изградили бетонске

³²² Реч је о немачкој операцији »Драуфгенгер« (Draufgänger), у којој је главна групација — 21. СС дивизија »Скендербег«. 14. пук 7. СС дивизије »Принц Еуген« и Борбена група »Стрипел« (Stripel) — имала задатак да са просторије Гусиње, Плав, Чакор обухватком нападом заузме Андријевицу. Остале снаге су наступале: Борбена група »Бендл« (Bendel) са просторије Кацубер, Турјак у правцу Берана; Легија »Кремплер« са просторије Биоча у правцу Бијело Поље и Берана; два батаљона »Бранденбург« и делови 5. полицијског пука са десне обале Лима у правцу Бродарева и Пријепоља; делови бугарске 24. дивизије из рејона Нове Вароши и четнички 4. јуришни корпус са доњег тока Увца у правцу Прибоја. Овом операцијом Немци су хтели да спрече продор снага НОВ из Црне Горе на просторију између Лима и Ибра и осујете планове Врховног штаба НОВ и ПОЈ о преношењу тежишта операција у Србију. (*Ослободилачки рат народа Југославије*, II, 257).

бункере и иовезали их саобраћајницама, делимично покривеним. Као допуну, изградили су већи број бункера од камена и већину њих повезали рововима. На свим важнијим месима посхавили су препреке од бодљикаве жице. Сам плахо су подесили и за кружну одбрану, искорисхивши и неколико зграда од хврдог махеријала. Чакор су бранили делови 6. бахаљона 14. пука 7. СС дивизије »Принц Еуген« и делови бахаљона 21. СС дивизије »Скендербег«.

Оценивши да немачка операција »Драуфгенгер« јењава, а пошхо је из заплењене немачке заповесхи сазнао којим снагама непријахељ располаже и какви су им задаци, шхаб 2. ударног корпуса је одлучио да изврши прохивудар у десни бок непријахељских снага које су продирале долином Лима. За извршење прохивудара одрећене су 2, 5. и 17. дивизија и две бригаде 3. ударне дивизије.³²³

Пеха крајишка дивизија, појачана 4. пролехерском бригадом, добила је задахак да разбије непријахеља на секхору Баљ, Сјекирица, Велика, Чакор, а захим очисхи Полимље и заузме Плав.

Напад на Чакор поверен је 4. крајишкој бригади, појачаној са два бахаљона 10. крајишке бригаде. Десно од ње нападала је 1. крајишка бригада, а лево 6. бригада 17. источнобосанске дивизије.

Чехврта крајишка бригада је маршевала правцем Заосхро—Прачевац—Беране—Калудра—Схране—Брајница, одакле је кренула у напад. У хоку покрета непријатељска авијација је неколико пута тукла колону и ранила неколико бораца. На Брајницу је Бригада стигла 23. јула око 16 часова. Ту је успоставила везу са 6. источнобосанском бригадом 17. дивизије, која је, пре доласка 4. крајишке бригаде, нападала на Чакор.

Ноћу 23/24. јула 4. крајишка бригада је сменила 6. источнобосанску и преузела њене положаје. Дању, 24. јула, вршене су припреме за напад. Са командантима батаљона, командирима чета и водова и десехарима обављено је извићање и до дехаља прецизирани задаци сваке јединице. За

³²³ П. Вишњић, *Неуспех немачког напада на Беране, јула 1944 године*, Војноисторијски гласник бр. 3/1975.

време извиђања штаб Бригаде је одлучио да напад почне три часа касније, у 24 часа, како би јединице до тог времена могле подићи непријатељским положајима. У међувремену су извршене припреме са људством, као и попуна муницијом и храном.

У сумрак Бригада је кренула на задатак, Непријатељ је ракетама осветљавао терен и повремено се, кратким рафалима, оглашавао. То је присилило батаљоне да се крећу опрезније, а на појединим местима и да наступају пузећи. У 24 часа сви батаљони су прешли у напад. Први батаљон је са једном четом напао Ваганицу (к. 2110), а са две чете Планиницу (к. 2077). Бомбаши су се привукли и побацали бомбе у бункере. У првом налету је заузета Ваганица, али су Немци са Планинице и даље пружали отпор. Иако су били блокирани, борили су се и одбили неколико наших напада. Уништени су око 2 часа на тај начин што се један наш бомбаш, под заштитом ватре, привукао до самог отвора бункера, руком ухватио цев митраљеза и бацио бомбу у бункер. Затим је 1. батаљон садејствовао 2. и 3. батаљону, који су нападали Чакор са западне стране, наступајући дуж комуникације и обезбеђујући се од Андријевице. Четврти батаљон се налазио у бригадној резерви.

У сумрак 24. јула 2. и 3. батаљон су кренули са планине Брајнице у једној колони и, око 22 часа, избили на комуникацију у рејону Чема (к. 1671).

Трећи батаљон је неометано прешао цесту између Велике и Чакора и том приликом, не отварајући ватру, заробио једну немачку патролу, која је контролисала цесту. Одмах је продужио наступање према Чакору косом на левој и десној обали Великог потока.

Истовремено је 2. батаљон поставио обезбеђење према Андријевици, на цести, око 500 метара источно од Чема и продужио наступање косама северно од комуникације у правцу коте 1777. Оба батаљона су се привукла до платоа на коме се налазила главнина непријатељских снага. У 24 часа бомбаши су побацали бомбе, те су батаљони у првом јуришу заузели неколико бункера и ровова. Међутим, непријатељ се упорно бранио из утврђења подешених за кружну одбрану. Располагао је и са довољно муниције и престано тукао бригадни простор испред својих положаја. Батаљони су концентрисали јаку митраљеску, минобацач-

ку и иротивколску ватру и заузимали бункер по бункер, а око 4 часа 25. јула испољило се и дејство 1. батаљона, чији су делови наступали са североистока у правцу коте 1777, и батаљона 10. бригаде, преко Девојачког крша (к. 2046). Бацачи су прецизном ватром тукли плато. Од те ватре је погинуо немачки мајор који је командовао одбраном. Око 5 часова заузета је кота 1777 и непријатељ збијен на уски простор око коте 1849. За то време два батаљона 10. крајишке бригаде, који су неопажено прешли комуникацију између Бјелухе и Чакора, избили су на линију Јечмиште—Шауова глава (к. 1906) и, у 24 часа, са југозапада напали Девојачки крш. Привукли су се, побацали бомбе и на јуриш га заузели. Један батаљон је одмах кренуо на север, према платоу Чакора, а други према североистоку, у правцу Бјелухе, с циљем да пресече одступницу између Чакора и Пећи.

Чакор је заузет на јуриш, у поновљеном нападу око 8 часова 25. јула. Батаљони су гонили непријатеља према Пећи, али се један део његових снага ипак извукао, јер заседа није стигла на време да пресече одступницу. После заузимања Чакора, 2. и 3. батаљон су посели положај на линији Бјелуха—Котлови, а 1. батаљон на линији Планиница—Ваганица и затворили правце према Пећи. У овој борби Немци су имали већи број мртвих, међу којима и пет официра, са командантом одбране. Заробљено их је 37. Заплењено је седам тешких бацача, 16 шараца, четири лака бацача, 18 стројница, 150 пушака, 18 пиштоља, 18 сигналних пиштоља, три камиона, један путнички аутомобил, три вагона разне муниције, 50 мазги и 30 коња са опремом и доста ратне опреме. Ми смо имали два погинула и шест рањених, од којих једног теже.

Заузимање Чакора спада у једну од најуспешнијих борби које је 4. крајишка бригада водила у току рата. Непријатељ је био добро утврђен и налазио се на врло тешком терену — на надморској висини преко 2.000 метара. Па, ипак, он је за осам часова борбе разбијен и савладан. То је било први пут да наше јединице заузимају Чакор у току народноослободилачке борбе. Поред борбености, високог морала и искуства наших јединица, у овом успеху биле су пресудне две ствари.

Припреме за напад су извршене хемелно. Шхаб Бригаде је на своју иницијативу одгодио напад за хри часа. Сваки схарешина и сваки борац знао је свој задахак. Све старешине су 24. јула биле на извићању и упознале се са положајем непријахелја и схазама којима се може неопажено привући до њега. Све је хо допринело да напад од почетка до краја тече по плану.

Постигнуто је потпуно изненађење. Непријатељ је још у току покрета, на домаку Чакора, авијацијом тукао нашу колону и нанео јој извесне губитке, што значи да је био упознат са груписањем наших снага и да је очекивао напад, поготово што је непрекидно ракетама осветљавао терен и оглашавао се са појединих положаја кратким рафалима. Па, ипак, био је изненађен, пошто су се наши борци тако вешто кретали да ни најмањим шумом нису непријатељу одавали своје присуство. Поред тога, непријатељ је био изненађен и силином напада. Бомбе, бачене у поноћ, у првом јуришу, озбиљно су начеле његову одбрану. Све је то допринело да се утврђени Чакор заузме са тако мало губитака.

/

I

/

IC